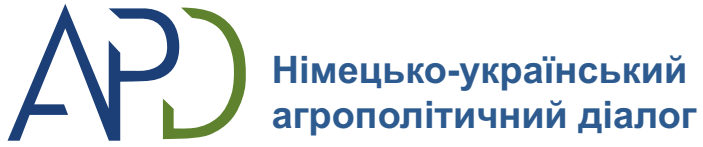

Роман Корінець

СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК

Посібник для фахівців
з аграрного
та сільського розвитку
територіальних громад

Київ 2023

www.apd-ukraine.de
info@apd-ukraine.de

Монографія підготовлена за сприяння Проекту «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» із залученням українського та європейського досвіду. Будь-які точки зору та результати, висновки, пропозиції чи рекомендації, зазначені в підручнику, належать авторам та необов'язково відповідають поглядам АПД.

Проект «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» реалізується за підтримки Федерального Міністерства продовольства та сільського господарства (BMEL) з 2006 року. Виконавцем проекту є ТОВ ГФА Консалтинг Груп, а також робоче співтовариство, яке складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг, Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Консультантс Інтернешнл. Реципієнтом проекту виступає Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України «Дорада». Із земельних питань АПД працює у кооперації з ТОВ з управління та реалізації земель (BVVG). Бенефіціаром проекту виступає Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Беручи до уваги німецький та український досвід та отримання Україною статусу країни-кандидата на членство в ЄС, аграрна політика, аграрна торговельна політика та політика сільського розвитку України роблять значний внесок у підвищення конкурентоспроможності аграрного господарства, а також у його сталий та соціально зважений розвиток і розвиток сільської місцевості.

www.bmel.de
www.gfa-group.de
www.iakleipzig.de
www.iamo.de
www.afci.de
www.bvvg.de
<https://minagro.gov.ua>

ЗМІСТ

ВСТУП	7
ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ	9
• Розвиток	9
• Сталий розвиток	11
• Цілі сталого розвитку	17
• Сільська територія, сільська місцевість	19
• Сільський розвиток	23
• Гендерні аспекти сільського розвитку	31
СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄС ТА СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК	33
• Спільна аграрна політика: історія, терміни	33
• Особливості сільського господарства та аграрної політики	35
• Фінансування Спільної аграрної політики	37
• Нова спільна сільськогосподарська політика: 2023–2027	38
• Спільна аграрна політика для розвитку сільської місцевості	40
• Європейська зелена угода (European green deal)	41
• Стратегія біорізноманіття до 2030 року	43
• Закон про відновлення природи	44
FARM TO FORK STRATEGY: НАША ЇЖА, НАШЕ ЗДОРОВ'Я, НАША ПЛАНЕТА, НАШЕ МАЙБУТНЄ	46
• Завдання Farm to fork strategy	46
• Законодавча база	48
• Запобігання втратам їжі та відходам	49
• Конференція Farm to fork	50
• Перероблення та розподіл харчових продуктів	51

- Стале споживання їжі та сприяння переходу до здорового, стійкого харчування 52
- Стале виробництво їжі 54
- Вуглецеве землеробство 55
- Агропродовольчий ланцюг постачання 59

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИКА СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ 62

- Огляд політики сільського розвитку в Україні 62
- Угода про асоціацію між Україною та ЄС і сільський розвиток 69
- Сільський та регіональний розвиток 75
- Фонд розвитку сільських територій 78
- Місцеві програми та плани сільського розвитку 79
- Дорадництво та сільські громади 81

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК 83

- Фермерські господарства 83
- Сімейні фермерські господарства 86
- Український державний фонд підтримки фермерських господарств 88
- Асоціація фермерів та приватних землевласників України 89
- Інструменти підтримки фермерських господарств 90
- Особисті селянські господарства 91
- Органічне сільське господарство 94
- Нішеве сільське господарство 94
- Сільськогосподарські кооперативи 96

НЕСІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ 100

- Диверсифікація економіки сільської місцевості 100
- Сільська інфраструктура як об'єкт сільського підприємництва 103

- Традиційні (народні) ремесла та народні художні промисли 104
- Локальна продукція, продукція з географічним маркуванням 109
- Сільський туризм 113

ПАРТНЕРСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ 116

- Партнерство громади та суб'єктів підприємницької діяльності у запитаннях та відповідях 116
- Підхід LEADER та сільський економічний розвиток 119
- Співробітництво громад в Україні 126

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ 127

- Фактори впливу на навколишнє середовище 127
- Охорона навколишнього природного середовища 129
- Екологічний аудит 130
- Засади державної екологічної політики України 131
- Земельні відносини та довкілля 132
- Екологія та інвестиції 134
- Інше екологічне законодавство 135
- Відповідальність за порушення екологічного законодавства 137
- Екологічний паспорт громади 137
- Зміна клімату та його вплив на сільське господарство та сільську місцевість 138
- Альтернативна енергетика, енергоощадливість 141
- Внесок сільських громад у збереження навколишнього середовища 145

УКРАЇНСЬКІ ІНСТИТУЦІЇ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ 147

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА 151

ВСТУП

Сільська місцевість — це території, що знаходяться за межами міст і є, переважно, зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови¹. Типова сільська місцевість має низьку щільність населення та малі поселення. Сільськогосподарські території та території з лісами зазвичай описуються як сільські. Різні країни мають різні визначення сільської місцевості для статистичних та адміністративних цілей².

Те, що із 60,3 млн гектарів майже 70 % становлять сільськогосподарські угіддя, засвідчує, що більша частина території України є сільською місцевістю³.

Станом на 1 січня 2022 року (за оцінкою Державної служби статистики України):

- частка сільського населення у загальній чисельності населення складала 30,3%⁴;
- із 29711 населених пунктів сільських поселень налічувалося 28369⁵;
- серед 1720 територіальних громад є налічується 870 сільських 467 селищних, а й складі деяких міських територіальних громад переважає сільське населення.

Усе це відображає «сільський» характер поселенської мережі України.

Є очевидним, що розв'язання проблем сільської місцевості, сільських громад та кожного сільського мешканця має стати ключовим завданням державної влади, насамперед органів управління територіальних громад, як таких, що у процесі децентралізації стають найближчими до селян у загальній ієрархії влади та устрою держави. Ігнорування цього завдання може прискорити процес обезлюднення сіл та їх зникнення з карти країни.

Цей посібник — короткий путівник для фахівців органів управління територіальних громад, а також усіх тих, кого цікавлять різні аспекти сільського розвитку, що допоможе виконати це завдання.

¹<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>;

<http://wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn?s=rural%20area>

²https://en.wikipedia.org/wiki/Rural_area

³https://uk.wikipedia.org/wiki/Ринок_землі_в_Україні

⁴https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_%d0%a1huselnist.pdf

⁵https://uk.wikipedia.org/wiki/wiki/Адміністративний_устрій_України

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

РОЗВИТОК

Громада, як і будь-яка, соціально-економічна система має дві рушійні сили — бажання вижити (зберегти себе, мати визначену стабільність) та розвиватися (самоудосконалюватися).

Поняття «розвиток» є складовою термінів «розвиток громад», «розвиток економіки», «розвиток підприємства», «розвиток села», «розвиток сільських територій», «сільський розвиток тощо.

Існує чимало тлумачень поняття «розвиток⁶».

Розвиток — це незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів.

Тільки одночасна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін:

- оборотність змін характеризує процеси функціонування (циклічне відтворення постійної системи функцій);
- відсутність закономірності характерно для випадкових процесів катастрофічного типу;
- при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес втрачає характерної для розвитку єдиної, внутрішньо взаємозалежної лінії.

У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів або зв'язків⁷).

Розвиток — це дія, це процес, унаслідок якого відбувається зміна якості статі, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого⁸. Соціально-економічний розвиток безпосередньо пов'язаний з людиною, з її ступенем освіченості, культурності, розумової, духовної зрілості, що змінюються під впливом навколишнього природного середовища.

Для сучасних процесів розвитку найважливішими характеристиками є глобальний еволюціонізм, нелінійність, багатоваріантність (альтернативність), непередбачуваність, конструктивна роль хаосу (безладдя), випадковість у виникненні нового.

Аналіз досліджень сутності понять «розвиток» та «розвиток підприємства», «економічний розвиток підприємства», «соціально-економічний розвиток» тощо дає підстави для твердження, **що розвиток будь-якого суб'єкта є зміною, яка :**

- є його універсальною властивістю як і будь-якої матерії і свідомості;
- має одночасно сукупність таких характеристик — якісна, закономірна, спрямована, незворотна;
- є системою протиріч, закладених у суб'єкті, поступального росту й внутрішньої цілісності розвитку;
- є системою принципів, процесів, етапів;
- має в основі не зовнішній поштовх, а внутрішню суперечку всіх явищ і процесів;

⁶http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Emp/2012_24_2/7Kaplin.pdf;
http://www.nbu.gov.ua/Articles/Kultnar/knp96/knp96_33-37.pdf;

⁷https://uk.wikipedia.org/wiki/Розвиток#Дві_закономірності_розвитку

⁸[https://uk.wikipedia.org/wiki/Розвиток_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Розвиток_(значення))

- є результатом реалізації стратегії;
- здійснюється протягом певного часу;
- забезпечує перехід суб'єкта від одного стану в інший (якісно новий, досконаліший, складніший, вищий).

Для складно організованих систем, зокрема таких, як територіальні громади, неможливо нав'язати шляхи розвитку. Головним є розуміння, як виводити системи на оптимальні шляхи розвитку.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК

Сталий розвиток — загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі.

Сталий розвиток — це розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

Термін «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського терміну «sustainable development», дослівний переклад якого з урахуванням контексту може бути «життєздатний розвиток» а за сенсом — «самопідтримуваний розвиток», «розвиток, що підтримується» (sustain — опора, підтримувати, витримувати). Інколи цей термін тлумачать як всебічно збалансований розвиток.

Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст,

вихолощуючи справжній. Так в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення **безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміну є не лише грубою помилкою, але і його профанацією**⁹.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах¹⁰:

1. Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до само-відновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучніше життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф — злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4. Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної.

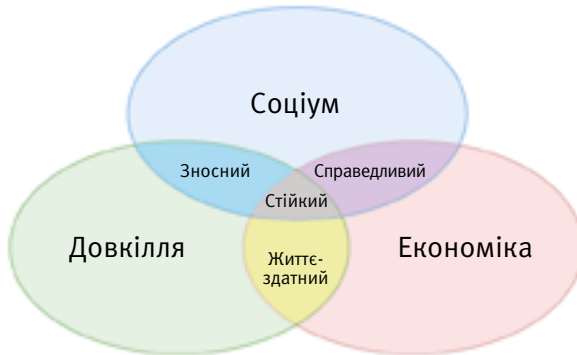

Рис. Концепція сталого розвитку¹¹

Економічна складова. Економічний підхід до концепції стійкого розвитку заснований на теорії максимального потоку сукупного доходу, який може бути зроблений за умови, принаймні, збереження сукупного капіталу, за допомогою якого і здійснюється цей дохід. Ця концепція передбачає **оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних** — природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів.

Соціальна складова. Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є **справедливий розподіл благ**. Бажано також **збереження культурного капіталу і різнома-**

ніття в глобальних масштабах, а також повніше використання практики стійкого розвитку, наявної в не домінуючих культурах. Для досягнення стійкості розвитку, сучасному суспільству доведеться створити **ефективнішу систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і заохочує плюралізм**. Важливо досягнення не тільки **внутрішньо, а й міжпоколінної справедливості**. У рамках концепції людського розвитку *людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку*. Спираючись на розширення варіантів вибору *людини як головну цінність*, концепція сталого розвитку передбачає, що людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприяти прийняттю і реалізації рішень, контролювати їх виконання.

Екологічна складова. З екологічної точки зору, сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має *життєздатність екосистем*, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Більш того, поняття «природних» систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище, таке як, наприклад, міста. Основна увага приділяється збереженню *здатності до самовідновлення і динамічної адаптації* таких систем до змін, а не збереження їх у деякому «ідеальному» статичному стані. *Деградація природних ресурсів, забруднення довкілля і втрата біологічного розмаїття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення.*

Узгодження цих різних поглядів та їх переклад на мову конкретних заходів, які є засобами досягнення сталого розвитку — завдання величезної складності, оскільки всі три елементи сталого розвитку повинні розглядатися збалансовано.

Важливі також і механізми взаємодії цих трьох концепцій.

Приклади впровадження концепції сталого розвитку

- Будівництво доріг, будівель має супроводжуватися відповідним зростанням зелених насаджень — щоб не погіршувати стан довкілля.
- Зростання виробництва зерна не повинно супроводжуватися виснаженням чи іншим погіршенням якості ґрунту.
- Видобування корисних копалин (наприклад металевих руд, вугілля) має супроводжуватися створенням підприємств, що не залежать від цього видобутку. Таким чином, щоб після вичерпання майбутні покоління (а часто й поточні) не мали економічних проблем.
- У приватному сенсі — заробітна плата повинна компенсувати витрати на відновлення здоров'я, погіршене через виконувану роботу.
- Медичні препарати та хірургічні операції повинні не лише вирішувати поточну проблему, але й не призвести до погіршення стану здоров'я пацієнта у майбутньому, часто це включає і здоров'я наступних поколінь.

Сталий розвиток — це *керований розвиток*. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та вибрати найбільш оптимальний.

Сталий розвиток ставить питання про мету існування людини і суспільства, вимагає перегляду взаємовідносин між людиною і природою, а також соціальної справедливості і рівності¹².

Стимулювання сталого розвитку на рівні регіональних (місцевих) систем є важливим завданням громад. Комплекс заходів стимулюючого характеру сприятиме досягненню стану рівноважної регіональної системи і виходу із нерівноважного стану регіональної соціо-еколого-економічної системи.

⁹https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток

¹⁰<https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/64.pdf>

¹¹https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток

¹²<http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/273-stalyi-rozvytok-yak-paradygma-suspilnogo-zrostantnya-21-st>

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Перелік цілей сталого розвитку (ЦСР) був офіційно затверджений на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН в кінці вересня 2015 року¹³. Цілі сталого розвитку (ЦСР), яких на сьогодні дотримуються всі країни світу, встановлюють власні показники розвитку і включають 17 цілей і 169 конкретних завдань.

Рис. Цілі сталого розвитку¹⁴

¹³<https://www.ukraine.un.org/uk/sdgs>

В Україні прийнято декілька документів з метою впровадження цілей сталого розвитку:

- Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»¹⁵.
- Указ Президента України від 30 вересня 2019 року №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

2017 року уряд України представив Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР). У доповіді представлені результати адаптації 17 глобальних ЦСР з урахуванням специфіки національного розвитку¹⁶.

В Україні діє Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»¹⁷. Інститут створений та діє з метою проведення наукових досліджень, спрямованих на отримання та використання нових знань у галузі економіки природокористування та сталого розвитку, доведення наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання, забезпечення економічного обґрунтування формування і реалізації державної політики у сфері використання та охорони природних ресурсів і сталого розвитку України, провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти та підготовки висококваліфікованих наукових кадрів, задоволення соціальних, економічних і культурних потреб та інноваційного розвитку держави.

¹⁴<http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitia>.

¹⁵<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

¹⁶https://menr.gov.ua/files/docs/Національна%20доповідь%20ЦСР%20України_липень%202017%20ukr.pdf.

¹⁷<http://ecos.kiev.ua/news/list/>.

¹⁸Морозюк Н. В. Регіональні особливості соціально-економічного розвитку села // Н. В. Морозюк / Дисертація та автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. — К., 2009.

СІЛЬСЬКА ТЕРИТОРІЯ, СІЛЬСЬКА МІСЦЕВІСТЬ

Поняття «сільські території», «сільська місцевість», «сільський район» та похідні від них широко використовуються в науковій літературі, правових актах¹⁸. Поряд з поняттям «сільська територія» межують також поняття сільська місцевість, сільський район, сільський регіон, сільське поселення, сільська поселенська мережа, сільський населений пункт та ін. Але термінологічно-понятійна єдність щодо позначення сільських територій (сільської місцевості) відсутня.

Поняття «територія», яке в етимологічному значенні має латинське походження від слова «земля». У Земельному кодексі України¹⁹ зміст поняття «територія» не розкривається, хоча вживається в різних інтерпретаціях²⁰.

У Законі України «Про планування і забудову територій»²¹ територія визначається як частина земної поверхні у визначених межах (кордонах) з властивими їй географічним положенням, природними та створеними діяльністю людей умовами та ресурсами, а також повітряним простором та розташованими під нею надрами. Проте, це, безпосередньо, географічне розуміння.

В українському законодавстві зміст поняття «сільська територія» не розкривається.

Вживається також поняття «сільський район», під яким розуміється район, у якому частка осіб, зайнятих у сільському господарстві, перевищує частку осіб, зайнятих у промисловості²².

Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17 червня 2004 р. № 1807- IV²³ є єдиним законом, що містить визначення терміну «сільська місцевість».

Закон України

«Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»

сільська місцевість — території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови;

Такий тривіальний підхід до визначення поняття «сільська місцевість» інколи зазнає критики, однак він доволі простий і зрозумілий для застосування у законодавстві, хоча не є вичерпним з погляду сутності сільського життя.

У постанові Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, «Про затвердження Методики розрахунку плати за приєднання електроустановок до електричних мереж» сільська місцевість — це адміністративна територія, за винятком території міст та селищ міського типу,²⁴ тобто, **селища не відносять до сільської місцевості**.

Термін сільська місцевість зустрічається у низці інших правових актів, зокрема, у постанові Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року». Тут є рівнозначне використання термінів сільська місцевість і сільські території.

У ЄС термін «сільська місцевість» (територія) тлумачиться як територія, що розташована на значній відстані від ділової активності центрів і відчуває певні труднощі з одержанням її населенням необхідного комплексу економічних і соціальних благ²⁵. Основною ознакою такої території виступає доступність соціально-побутових послуг для населення. Тут термін «сільська місцевість» тлумачиться досить широко: включає і малі міста, регіональні центри та

подібне. У підсумку до сільської місцевості належить близько 80 % загальної території Європейського Союзу та близько половини його населення.

Поняття «сільська територія» багатоаспектне і кожна наука (економіка, соціологія, екологія, географія, державне управління та ін.), формулюючи понятійний апарат, робить наголос на тих аспектах, які саме цією наукою досліджуються.

Існує ще низка визначень поняття «сільська територія»:

- територія, що знаходяться поза межами міст та до якої входять як сільські населені пункти, так і переважно зони сільськогосподарського виробництва та сільської забудови .
- просторово-географічне середовище проживання і виробничої діяльності населення, яке у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване переважно у межах окремого сільського населеного пункту з територіальним органом управління на рівні сільської ради, а також — середовище розміщення виробничих і рекреаційних ресурсів, необхідних для забезпечення життєдіяльності сільського населення і сільськогосподарської діяльності на цій території²⁷.

Важливим у визначенні сільської території є необхідність не ототожнювати ці території виключно з сільськогосподарським виробництвом. Необхідно більш ширше досліджувати природу сільських територіальних утворень з урахуванням всієї сукупності елементів, притаманних системі під назвою «сільська територія»: природних, соціальних, виробничо-господарських, політичних, що перебувають під управлінським впливом влади, бізнесу та громадськості²⁸.

Сільська територія — це складна багатфункціональна соціальна, виробнича, екологічна система зі своїм просторово географічним середовищем, населення якої у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване переважно у межах окремого сільського населеного пункту зі своїм представницьким органом місцевого самоврядування (сільською радою), а також є просторовою базою для розміщення виробничих та рекреаційних ресурсів, що є необхідним для життєдіяльності та розвитку населення, яке на ній проживає.

¹⁹<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

²⁰[http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2013_182\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2013_182(2)_10)

²¹<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-14>.

²²<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-2010-%D0%BF>.

²³<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.

²⁴<http://www3.nerc.gov.ua/index.php?id=6231>.

²⁵Зінчук Т.О. Європейська інтеграція : проблеми адаптації аграрного сектора економіки. — Житомир : ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2008. — 384 с.

²⁶Уркевич В.Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій» / В. Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природно ресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (21—22 травня 2010 р., м. Біла Церква). — Біла Церква : БНАУ, 2010. — С. 24—26.

²⁷Єрмоленко В.М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» / В.М. Єрмоленко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2010. — № 156. — С. 50—59.

²⁸[http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2013_182\(2\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2013_182(2)_10)

СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК

В українських законах визначення «сільського розвитку» чи «розвитку сільських територій» не існує, незважаючи на значну кількість різних правових документів, що використовують ці терміни. Є складнощі з цим й у міжнародних організаціях.

Українська мережа сільського розвитку²⁹ розмістила на власному сайті такий текст:

*У 2006 р. продовольчою сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) визначено поняття сільського розвитку. **Перехід до політики сільського розвитку — це відповідь на зростаючий зовнішній тиск на сільські громади, який чинить глобалізація і конкуренція за природні ресурси як всередині країни, так і ззовні.***

«Для досягнення цілей сільського розвитку фермери, особливо малі сімейні господарства, підприємці на сільських територіях і сільські мешканці повинні застосовувати нові стратегії, які базуються на мобілізації і взаємопоєднанні різних сфер сільського життя. Сільське господарство, навколишнє середовище, відновлювана енергія, ручна праця, послуги сільської гостинності (сільський туризм), культурна спадщина, органічне господарство, місцеві продукти, прямий продаж з ферм повинні бути поєднані для формування нової, характерної для певної території виробничої системи. Така виробнича система сприяє:

- включеності сільського населення у виробництво і підприємницьку діяльність на сільських територіях і рівноправ'ю у розподілі доходів від використання місцевих природних і виробничих ресурсів;*
- забезпеченню розвитку села на основі створення умов для участі місцевих селян у формуванні та реалізації програм локального розвитку;*

- господарюванню на сільських територіях у відповідності з принципами сталого розвитку:

- збереження місцевих людських ресурсів, традиційних знань, ґрунтів, водних ресурсів, біорізноманіття, соціальних мереж, якісного життєвого середовища тощо.

Особлива роль у досягненні цілей сільського розвитку відводиться сімейним селянським і фермерським господарствам. Такі господарства нерозривно пов'язані з внутрішньою і світовою продовольчою безпекою; вони виробляють традиційні продукти, сприяючи збалансованому харчуванню в країні; зберігають агробіорізноманіття та природні ландшафти. Сімейне фермерство створює реальні можливості для зміцнення місцевої економіки, особливо у поєднанні з конкретними державними заходами, спрямованими на соціальний захист та добробут сільських спільнот. Сімейні ферми надають послуги сільській гостинності, пропагують традиційну культуру і технології, зберігають сільську автентичність для прийдешніх поколінь»³⁰.

Насправді ж, ФАО дає лише роз'яснення, що таке концепція сільського розвитку, відповідно до якої фермери, особливо малі сімейні господарства, підприємці на сільських територіях і сільські мешканці повинні застосовувати нові стратегії, які базуються на мобілізації і взаємопоєднанні різних сфер сільського життя.

Вперше спроба дати офіційне визначення терміну «сільський розвиток» зроблена у **проекті Закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»**: **сільський розвиток — це процес, при якому покращення якості життя та економічного благополуччя населення, що проживає у сільській місцевості, є взаємопов'язаними та взаємозалежними.**

Законопроектом передбачається, що **сталий сільський розвиток включає узгодженість соціального, економічного, екологічного вимірів шляхом:**

- раціонального використання земельних, водних, рекреаційних та інших природних ресурсів;
- стимулювання розвитку органічного виробництва;
- удосконалення соціальної інфраструктури сільської місцевості з метою створення умов для розвитку освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і відпочинку;
- розвитку інфраструктури (транспортної, інженерної та соціальної) сільської місцевості;
- підготовки фахівців для формування локальних проектів розвитку сільської місцевості;
- впровадження енергозберігаючих та альтернативних систем інженерно-технічного забезпечення сільської місцевості;
- впровадження належної системи охорони та раціонального використання пам'яток культурної спадщини, що знаходяться у сільській місцевості ;
- безпечного використання сільської місцевості, що входить до території, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- розвитку сільського та екологічного (зеленого) туризму;
- транскордонного співробітництва для забезпечення сталого розвитку сільських населених пунктів .

Термін «сільський розвиток» активно вживається у **Концепції розвитку сільських територій**³² поряд із терміном «розвиток сільських територій». Передбачається, що реалізація Концепції дасть змогу перемістити фокус аграрної політики держави з підтримки аграрного сектору економіки на підтримку **сільського розвитку — поліпшення якості життя та економічного благополуччя сільського населення.**

Отже, у Концепції визначено дві головні складові сільського розвитку:

- поліпшення якості життя сільського населення;
- поліпшення та економічного благополуччя сільського населення.

Відповідно до положень Концепції сільський розвиток полягає у створенні умов для забезпечення **комплексного розвитку сільських територій** в інтересах суспільства, що передбачає раціональне формування конкурентоспроможного багатогалузевого і багатоукладного сільського господарства, диверсифікованої сільської економіки, сприятливого середовища проживання на основі нарощування людського і соціального капіталу та розвитку партнерства держави та бізнесу. Наведене надасть можливість реформувати систему управління розвитком сільських територій, активізувати ініціативність та відповідальність територіальних громад сіл, селищ, розширити сферу прикладання праці, збільшити доходи сільського населення і доступність базових послуг, нормалізувати демографічну ситуацію на переважній частині сільських територій.

У зарубіжній літературі та навіть у законодавстві³⁴ ЄС, США не існує якогось загальновизнаного визначення поняття сільський розвиток.

Дуже близькими є поняття «сільський розвиток» та «регіональний розвиток». Тривають дискусії про більшу важливість сільського розвитку, аніж міського для суспільства .

Особливими є дискусії в Україні щодо тотожності та відмінностей між сільським та аграрним розвитком. Вияснення позицій у цій царині є характерним і для деяких європейських країн³⁶. В Україні часто ці поняття сприймаються як тотожні, хоча між ними існують відмінності.

Аграрний та сільський розвиток

Аграрний розвиток	Сільський розвиток
Інтереси фермерів такі ж, як і сільський інтерес	Місцеві актори представляють широкий спектр інтересів відповідно до їх соціальної та економічної ситуації
Багатофункціональність сільської місцевості є історичним результатом традиційного господарства	Мультифункціональність сільських територій обумовлена внутрішньою різноманітністю та зовнішніми очікуваннями або тиском
Життєздатні сільські райони залежать від сільськогосподарської активності, як з економічної, так і з культурної точки зору	Конкурентоспроможний сільськогосподарський сектор не завжди є обов'язковою умовою для життєздатних сільських районів

Спроби визначення поняття «сільський розвиток» роблять українські науковці.

³⁰https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_день_сільських_жінок.

³¹http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63695.

³²<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>.

³³<http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/132204/2/2001-2-8.pdf>.

³⁴<https://sustainabledevelopment.un.org/topics/ruraldevelopment/decisions/>

³⁵<https://www.quora.com/How-is-rural-development-more-important-than-urban-development-for-the-progress-of-the-country>.

³⁶https://www.researchgate.net/publication/229734632_The_Complexity_of_Theories_on_Rural_Development_in_Europe_An_Analysis_of_the_Paradigmatic_Case_of_Almeria_South-east_Spain.

**Порівняльна характеристика визначень поняття
«сільський розвиток»³⁷**

Автори	Об'єкт сільського розвитку	Зміст поняття
О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин	сільські території	під сільським розвитком в одних випадках мається на увазі розвиток села у його буквальному розумінні, у других — розвиток сільської місцевості, у третіх — розвиток сільських територій
		взаємоузгоджений сільський розвиток як процес, що відбувається у певному середовищі (в межах сільських територій) як його вмістилища
		категорія в якій уособлюється системне, чітко спрямоване і реально досяжне майбутнє сільського господарства, села і селянства в інтересах кожного з них, усіх разом і країни в цілому
Б. Й.Пасхавер, О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван	сільськогосподарська діяльність	відтворювальний аспект сільського розвитку, включає у цей процес виробничий і людський потенціали, у його прив'язці до рівня доходів та агроекологічних обмежень сільськогосподарської діяльності

Автори	Об'єкт сільського розвитку	Зміст поняття
О. І. Павлов	сільські території	сільський розвиток як об'єктивний процес асоціюється з сільськими територіями як його об'єктом та протиставляється міському розвитку як дихотомічному
О. М. Бородіна	сільська місцевість	сільський розвиток це такий процес, при якому забезпечується гармонійний соціоекономічний прогрес сільської місцевості на основі самоорганізації сільських громад із максимально можливим використанням чинників ендогенного розвитку (місцевих активів) при їх поєднанні із зовнішніми можливостями
Т. Д. Гром'як	суспільно-економічні відносини	сільський розвиток трактується як специфічний спосіб реалізації суспільно-економічних відносин, за якого товари і блага, що їх продукує аграрний сектор і сільська економіка розподіляється між суб'єктами цих відносин з врахуванням інтересів сільського населення з метою кращого забезпечення його добробуту
В. М. Єрмоленко	система заходів	сталий розвиток сільських територій — це система організаційних, економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на забезпечення пропорційних і одночасних, незворотних і стабільних прогресивних змін у виробничій, соціальній і екологічній сферах, які відбуваються пропорційно й одночасно у кожній зі складових сільської території ³⁸

В Україні у правових актах та актах політики набув поширення термін «розвиток сільських територій»: Концепція розвитку сільських територій³⁹, Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Водночас, науковці наполягають на тому, що такий переклад з англійської мови на українську терміну «rural development» не відповідає його сутності.

У чому сутнісна відмінність між поняттями «розвиток сільських територій» та «сільський розвиток»? Перше з них концентрує увагу на виробничих та інфраструктурних аспектах життя села, а друге — на суспільній, соціоекономічній складових цього процесу, забезпеченні суспільного добробуту. Різниця між обома поняттями — у вихідних засадах концепції, відповідно, економічного зростання та економічного розвитку. Але як прогрес сільських територій неможливий без людського чинника, так само поняття «сільський розвиток» втрачає зміст без «прив'язки» до сільського середовища. Головне ж, на чому варто наголосити — це сільськогосподарська (аграрна) серцевина цих процесів. Незважаючи на глобальну тенденцію, деаграризації сільської економіки, певна, хоча б опосередкована, «присутність» сільського господарства обов'язкова в змісті обох понять»⁴⁰.

³⁷<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1152/3/НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ%20ОСНОВИ%20СУТНОСТІ%20СІЛЬСЬКОГО%20РОЗВИТКУ.pdf>.

³⁸Єрмоленко В. М. Особливості формування категорії «Сталий розвиток сільських територій» / В. М. Єрмоленко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. - 2010. - Вип. 156. - С. 50-59

³⁹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text>

⁴⁰Бородіна О. Сільський розвиток в Україні : проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. — 2009. № 5 (570). — С. 7485.

⁴¹https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_день_сільських_жінок.

Отже, *сталий сільський розвиток* — це процес розширеного відтворення сільських територій, що забезпечує гармонійне зростання економічної, соціальної та екологічної сфери. При чому до економічної складової слід віднести крім розвитку сільськогосподарських і розвиток промислових підприємств, що розміщені на сільських територіях, або ж пов'язані з сільськогосподарським виробництвом.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Аби привернути увагу до становища саме сільських жінок, світова спільнота відзначає щорічно **Міжнародний день сільських жінок**⁴¹.

Міжнародний день сільських жінок⁴² (англ. International Day of Rural Women) — Міжнародний день ООН, встановлений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 18 грудня 2007 року, який відзначається щорічно 15 жовтня.

У найвідомішому міжнародному документі із забезпечення прав жінок — **Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок**⁴³ — існує окрема 14 стаття стосовно становища саме сільських жінок. Серед низки пунктів зазначена необхідність *створення таких умов, щоб жінки могли проектувати та здійснювати розвиток своєї місцевості на всіх рівнях, отримувати офіційну та неофіційну освіту, реалізувати право на гідне життя загалом і гідне медичне обслуговування зокрема, брати участь у колективній діяльності* тощо.

Україна ратифікувала цю Конвенцію та постійно звітується щодо її виконання. Важливо зазначити, що саме звіт цих років міститиме, нарешті, окрему частину, присвячену становищу сільських жінок.

Окрім того, ратифікувавши **Стамбульську декларацію із населених пунктів⁴⁴(1996)**, українська держава поставила серед пріоритетів питання комплексного розвитку не тільки міст, а й сільської місцевості, визнала «особливі потреби жінок, дітей і молоді у стабільних, здорових і безпечних умовах життя» (стаття 7). У документі зазначено: *«Розвиток сільських і міських районів носить взаємозалежний характер. Крім поліпшення умов життя в містах ми також повинні прагнути забезпечення адекватної інфраструктури, громадських послуг і можливостей працевлаштування в сільських районах з метою підвищення їх привабливості, створення комплексної мережі населених пунктів і зведення до мінімуму міграції населення із сільських районів у міста»* (стаття 6). Також зауважено про забезпечення повної участі всіх жінок і чоловіків (у тому числі, у сільській місцевості) в економічному і політичному житті держави.

11 квітня 2018 р. Урядом була затверджена **Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року⁴⁵**, у якій йдеться зокрема, про особливості роботи із дівчатами та жінками із сільської місцевості.

12 серпня 2022 року Кабінетом Міністрів України схвалено Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затверджено операційний плану з її реалізації на 2022-2024 роки⁴⁶.

⁴²https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_день_сільських_жінок

⁴³http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

⁴⁴http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_508.

⁴⁵<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>.

⁴⁶<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>

СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄС ТА СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК

СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА: ІСТОРІЯ, ТЕРМІНИ

Спільна аграрна політика (СП) стосується продуктів харчування, навколишнього середовища та сільської місцевості.

САП — це партнерство між суспільством і сільським господарством, а також між Європою та її фермерами, яке забезпечує стабільне постачання продовольства, гарантує дохід фермерів, захищає навколишнє середовище та підтримує життєдіяльність сільських територій.

Започаткована САП ЄС в 1962 році, спрямована на те, щоб:

- підтримувати фермерів і покращувати продуктивність сільського господарства, забезпечуючи стабільне постачання доступних продуктів харчування;
- захистити фермерів Європейського Союзу, щоб вони заробляли на розумне життя;
- допомогти в боротьбі зі зміною клімату та в раціональному управлінні природними ресурсами;

- підтримувати сільські території та ландшафти в ЄС;
- підтримувати життя сільської економіки шляхом сприяння створенню робочих місць у сільському господарстві, агропродовольчій промисловості та суміжних секторах.

САП є спільною політикою для всіх країн ЄС, управляється та фінансується на європейському рівні з ресурсів бюджету ЄС.

Усі витрати ЄС у рамках САП підлягають гарантійній декларації Генерального директора Європейської Комісії з питань сільського господарства та сільського розвитку. У цій декларації зазначено, що:

- кошти САП використано за цільовим призначенням;
- витрати відповідали принципам раціонального фінансового управління;
- існуючі процедури контролю забезпечують необхідні гарантії щодо законності та правильності всіх операцій⁴⁷.

Декларація публікується щороку в річному звіті⁴⁸ про діяльність департаменту разом із повним переліком видатків відповідно до САП.

Загальна сільськогосподарська політика (САР) підтримує майже сім мільйонів бенефіціарів у всьому Європейському Союзі. У 2021 фінансовому році (2020 рік заявки) було понад 6 мільйонів бенефіціарів за схемами прямої підтримки, близько 3,6 мільйонів бенефіціарів за програмами розвитку сільської місцевості та близько 0,10 мільйона бенефіціарів ринкових заходів (більшість бенефіціарів розвитку сільської місцевості також отримують дохід підтримки, тому вони враховуються лише один раз під час розгляду загальної кількості бенефіціарів).

Будь-хто, хто отримує фінансування ЄС в рамках CAP, включений до загальнодоступних списків. Ці списки створені для сприяння прозорості та довірі до заходів фінансування ЄС.

ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Сільське господарство відрізняється від більшості інших видів бізнесу, оскільки застосовуються такі особливі міркування:

- незважаючи на важливість виробництва продуктів харчування, дохід фермерів приблизно на 40% нижчий порівняно з несільськогосподарським доходом;
- сільське господарство більше залежить від погоди та клімату, ніж багато інших галузей;
- існує неминучий розрив у часі між споживчим попитом і фермерами, які можуть запропонувати — вирощування більше пшениці або виробництво молока неминуче вимагає часу.

Будучи економічно ефективними, фермери повинні працювати в екологічно чистий спосіб і підтримувати наші ґрунти та біорізноманіття.

⁴⁷https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/assurance-and-audit_en

⁴⁸https://commission.europa.eu/publications/annual-activity-report-2021-agriculture-and-rural-development_en

Невизначеність бізнесу та вплив сільського господарства на навколишнє середовище підтверджують значну роль, яку державний сектор відіграє для наших фермерів. САП вживає таких заходів:

- **підтримка доходів**⁵⁰ через прямі виплати забезпечує стабільність доходів і винагороджує фермерів за екологічно чисте сільське господарство та надання державних послуг, які зазвичай не оплачуються на ринках, наприклад, піклування про сільську місцевість;

- **ринкові заходи**⁵¹ для подолання складних ринкових ситуацій, таких як раптове падіння попиту через занепокоєння здоров'ям або падіння цін у результаті тимчасового надлишку пропозиції на ринку;

- **заходи розвитку сільських територій**⁵² з національними та регіональними програмами для вирішення конкретних потреб і проблем, з якими стикаються сільські території.

⁴⁹ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en

⁵⁰ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support_en

⁵¹ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/market-measures_en

⁵² https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/rural-development_en

⁵³ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en#eagf

⁵⁴ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en#eagf

⁵⁵ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-paying-agencies_en

ФІНАНСУВАННЯ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

САП фінансується через два фонди в рамках бюджету ЄС:

- **Європейський фонд сільськогосподарських гарантій (EAGF)**⁵³ надає пряму підтримку та фінансує ринкові заходи;
- **Європейський аграрний фонд розвитку сільської місцевості (EAFRD)**⁵⁴ фінансує розвиток сільської місцевості.

Щоб задовольнити потреби фермерів, лісівників і сільських громад, Європейська Комісія гарантує, що фінансування спільної сільськогосподарської політики є справедливим, достатнім і прозорим.

Більшість платежів із фондів спільної сільськогосподарської політики здійснюються акредитованими платіжними агентствами⁵⁵, розташованими в країнах ЄС.

Багаторічна фінансова рамка (MFF) ЄС на 2021-27 роки⁵⁶, прийнята 17 грудня 2020 року, становить 1,21 трильйона євро (у поточних цінах) з додатковими 808 мільярдами євро від інструменту відновлення ЄС наступного покоління (**NextGenerationEU**).⁵⁷ Загальний обсяг асигнувань на спільну сільськогосподарську політику (CAP) становить 386,6 мільярдів євро, розподілених між двома фондами (часто їх називають «двома стовпами» CAP⁵⁸:

1. *Європейський сільськогосподарський гарантійний фонд (EAGF)* — «перший стовп» САП. Має асигнування в розмірі 291,1 мільярда євро. До 270 мільярдів євро буде надано на схеми підтримки доходів, а решта призначена для підтримки сільськогосподарських ринків.

2. *Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості (EAFRD)* — «другий стовп» САП. Загальна сума асигнувань становить 95,5 мільярдів євро. Це включає

8,1 мільярда євро з інструменту відновлення ЄС наступного покоління для подолання викликів, пов'язаних з пандемією COVID-19.

НОВА СПІЛЬНА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ПОЛІТИКА: 2023-27

2 грудня 2021 року було офіційно ухвалено угоду про реформу Спільної аграрної політики (САП). Нове законодавство, яке має набути чинності у 2023 році, прокладає шлях до більш справедливої, екологічнішої та більш орієнтованої на продуктивність САП.

Вона буде спрямована на забезпечення сталого майбутнього для європейських фермерів, надання більш цілеспрямованої підтримки невеликим фермам і надання більшої гнучкості для країн ЄС для адаптації заходів до місцевих умов.

Сільське господарство та сільські райони займають центральне місце в Європейській зеленій угоді⁶⁰, а нова САП стане ключовим інструментом у досягненні амбіцій FARM TO FORK STRATEGY та Стратегії біорізноманіття до 2030 року⁶¹.

⁵⁶https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027_en

⁵⁷https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/recovery-plan-europe_en#nextgenerationeu

⁵⁸https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en

⁵⁹https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/new-cap-2023-27_en

⁶⁰https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

⁶¹https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en

Дев'ять цілей стратегічного плану САП, 2023-2027 рр.

Джерело: Комісія ЄС

© Situationsbericht 2022/Gr42-1

СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА ДЛЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

Розвиток сільської місцевості є «другим стовпом» спільної сільськогосподарської політики (САП), яка зміцнює «першу опору» підтримки доходів і ринкових заходів шляхом зміцнення соціальної, екологічної та економічної стійкості сільських територій.

Спільна сільськогосподарська політика підтримує життєздатність та економічну життєздатність сільських територій шляхом фінансування та дій, які підтримують розвиток сільських територій.

САР сприяє сталому розвитку сільських територій через три довгострокові цілі:

- сприяння конкурентоспроможності сільського та лісового господарства;
- забезпечення сталого управління природними ресурсами та кліматичними діями;
- досягнення збалансованого територіального розвитку сільських господарств і громад, включаючи створення та підтримку зайнятості.

Внесок САП у цілі розвитку сільської місцевості ЄС підтримується Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільської місцевості (EAFRD). Бюджет EAFRD на 2021-2027⁶³ роки становить 95,5 мільярда євро, що включає вливання 8,1 мільярда євро від інструменту відновлення ЄС наступного покоління⁶⁴ для подолання викликів, пов'язаних з пандемією COVID-19.

Правила щодо витрат на розвиток сільської місцевості протягом 2021-2022 років викладені в перехідному регламенті CAP⁶⁵, ухваленому 23 грудня 2020 року. Регламент значною мірою розширює існуючі правила (спочатку діяли на період 2014-2020 років), додавши деякі додаткові елементи для забезпечення плавний перехід до нової CAP, який має розпочатися у 2023 році.

ЄВРОПЕЙСЬКА ЗЕЛЕНА УГОДА (EUROPEAN GREEN DEAL)⁶⁶

Прагнення стати першим кліматично нейтральним континентом — в основі European Green Deal.

Зміна клімату та погіршення навколишнього середовища становлять загрозу існування для Європи та світу. Щоб подолати ці виклики, Європейська зелена угода перетворить ЄС на сучасну, ресурсоефективну та конкурентоспроможну економіку, забезпечуючи:

- відсутність чистих викидів парникових газів до 2050 року;
- економічне зростання не пов'язане з використанням ресурсів;
- щоб жодна особа і жодне місце не залишилися позаду.

Європейська зелена угода також є нашим порятунком від пандемії COVID-19. **Одна третина інвестицій у розмірі 1,8 трлн євро** з Плану відновлення NextGenerationEU і *семирічного бюджету ЄС* фінансуватимуть Європейську зелену угоду.

Європейська комісія прийняла ряд пропозицій, щоб зробити кліматичну, енергетичну, транспортну та податкову політику ЄС придатною для скорочення чистих викидів парникових

газів щонайменше на 55% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року.

Серед ключових кроків та цілей реалізації Європейської зеленої угоди⁶⁷ є, зокрема, такі, що безпосередньо пов'язані з сільським господарством та сільською місцевістю:

- Збільшити обов'язкову цільову частку відновлюваних джерел в енергетичному балансі ЄС до 40%.
- До 2030 року досягти загального скорочення кінцевого та первинного споживання енергії на 36-39%.
- Система оподаткування енергетичних продуктів також повинна підтримувати «зелений» перехід, надаючи відповідні стимули, зокрема мінімальні податкові ставки на опалення та транспорт.
- Забезпечити використання 49% відновлюваних джерел енергії в будівлях до 2030 року.
- Збільшити використання відновлюваної енергії в опаленні та охолодженні на +1,1 відсоткового пункту щороку до 2030 року.
- Відновити європейські ліси, ґрунти, водно-болотні угіддя та торфовища, що збільшить поглинання CO₂ і зробить наше середовище більш стійким до зміни клімату.
- Біоенергетика сприяє поетапній відмові від викопного палива та декарбонізації економіки ЄС. Зокрема, жорсткі нові критерії, щоб уникнути нестабільної вирубки лісу та захистити території з високою цінністю біорізноманіття.

⁶² https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/rural-development_en

⁶³ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en

⁶⁴ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/recovery-plan-europe_en#nextgenerationeu

⁶⁵ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/transitional-regulation_en

⁶⁶ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

⁶⁷ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en

СТРАТЕГІЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ДО 2030 РОКУ⁶⁸

Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року — це комплексний, амбітний і довгостроковий план із захисту природи та припинення деградації екосистем. Стратегія має на меті вивести біорізноманіття Європи на шлях відновлення до 2030 року та містить конкретні дії та зобов'язання.

Це пропозиція щодо внеску ЄС у майбутні міжнародні переговори щодо глобальної системи біорізноманіття після 2020 року. Будучи основною частиною Європейської зеленої угоди⁶⁹, він також підтримуватиме відновлення екології після пандемії Covid-19.

ЄС розширить існуючі зони Natura 2000 (мережа основних місць розмноження та відпочинку рідкісних видів і видів, що знаходяться під загрозою зникнення, а також деяких рідкісних типів природних середовищ існування, які охороняються), суворо охороняючи території з дуже високим біорізноманіттям і кліматичною цінністю.

У рамках цього плану Комісія запропонувала перший в історії ЄС Закон про відновлення природи⁷¹, який включає загальну мету відновлення для довгострокового відновлення природи на суші та в морських районах ЄС із обов'язковими цілями відновлення для конкретних середовищ існування та видів.

⁶⁸ https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en

⁶⁹ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

⁷⁰ https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.htm

⁷¹ https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/nature-restoration-law_en

ЗАКОН ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДИ⁷²

Пропозиція Європейської комісії щодо закону про відновлення природи є першим всеохоплюючим законом такого роду на всьому континенті. Це ключовий елемент Стратегії ЄС з біорізноманіття, яка вимагає обов'язкових цілей для відновлення деградованих екосистем, зокрема тих, які мають найбільший потенціал для захоплення та зберігання вуглецю, а також запобігання та зменшення впливу стихійних лих.

Пропозиція містить такі конкретні цілі:

- **цілі, засновані на існуючому законодавстві (для водно-болотних угідь, лісів, луків, річок і озер, пустощів і чагарників, скелястих середовищ існування та дюн)** — покращення та відновлення біорізноманітних середовищ існування у великих масштабах, а також відновлення популяцій видів шляхом покращення та розширення місця їх проживання

- **комахи-запилювачі** — звернення до 2030 року зменшення популяції запилювачів і досягнення тенденції до зростання популяцій запилювачів за допомогою методології регулярного моніторингу запилювачів

- **лісові екосистеми** — досягнення тенденції до збільшення сухостійної та лежачої деревини, лісів різного віку, зв'язаності лісів, великої кількості звичайних лісових птахів та запасів органічного вуглецю

- **міські екосистеми** — відсутність чистих втрат зелених міських просторів до 2030 року та збільшення загальної площі, охопленої зеленими міськими просторами, до 2040 та 2050 років

- **сільськогосподарські екосистеми** — збільшення чисельності лугових метеликів і птахів на сільськогосподарських

⁷² https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/nature-restoration-law_en

угіддях, запаси органічного вуглецю в мінеральних ґрунтах орних земель і частка сільськогосподарських угідь із високою різноманітністю ландшафтних особливостей; відновлення осушених торфовищ під сільськогосподарське використання

- **морські екосистеми** — відновлення морських середовищ існування, таких як дна морської трави або осадових відкладень, що забезпечує значні переваги, зокрема для пом'якшення кліматичних змін, а також відновлення середовищ існування знакових морських видів, таких як дельфіни та морські свині, акули та морські птахи.

- **з'єднання річок** — виявлення та усунення бар'єрів, які перешкоджають з'єднанню поверхневих вод, щоб щонайменше 25 000 км річок були відновлені до вільного стану до 2030 року

FARM TO FORK STRATEGY: НАША ЇЖА, НАШЕ ЗДОРОВ'Я, НАША ПЛАНЕТА, НАШЕ МАЙБУТНЄ

ЗАВДАННЯ FARM TO FORK STRATEGY⁷³

Дослівно «FARM TO FORK STRATEGY» перекладається як СТРАТЕГІЯ ВІД ФЕРМИ ДО ВИЛКИ. В українські літературі частіше використовується не дослівний переклад, а такий: ВІД ФЕРМИ ДО СТОЛУ.

FARM TO FORK STRATEGY лежить в основі Європейської зеленої угоди (European Green Deal⁷⁴) з метою зробити харчові системи справедливими, здоровими та екологічно чистими⁷⁵.

Переведення харчових систем на шлях сталого розвитку також відкриває нові можливості для операторів у ланцюжку створення вартості харчових продуктів. Нові технології та наукові відкриття в поєднанні з підвищенням громадської обізнаності та попиту на екологічно чисті продукти харчування принесуть користь усім зацікавленим сторонам.

FARM TO FORK STRATEGY спрямована на прискорення нашого переходу до сталої харчової системи, яка повинна:

- мати нейтральний або позитивний вплив на навколишнє середовище;
- допомогти пом'якшити зміну клімату та адаптуватися до її наслідків;
- згорнути втрату біорізноманіття;
- забезпечити продовольчу безпеку, харчування та громадське здоров'я, гарантуючи, що кожен має доступ до достатньої кількості, безпечної, поживної та стійкої їжі;
- зберегти доступність продуктів харчування, водночас одержуючи більш справедливу економічну віддачу, сприяючи конкурентоспроможності сектору поставок ЄС та сприяючи чесній торгівлі.

Щоб забезпечити та прискорити перехід до справедливої, здорової та екологічно чистої системи харчування, консультаційні (дорадчі) послуги⁷⁶, фінансові інструменти⁷⁷, дослідження⁷⁸ та інновації⁷⁹ мають важливе значення, оскільки вони можуть допомогти вирішити напружені ситуації, розробити та випробувати рішення, подолати бар'єри та відкрити нові ринкові можливості.

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА

Законодавча база для стійких продовольчих систем (FSFS) спрямована на прискорення та полегшення переходу до сталих продовольчих систем⁸⁰. Пропозиції щодо законодавчої бази для стійких продовольчих систем (FSFS) є однією з головних ініціатив стратегії «Від ферми до виделки». Як анонсується в Стратегії, вона буде прийнята Комісією до кінця 2023 року. Її мета — прискорити та полегшити перехід до стійких харчових систем. А також сприяння узгодженості політики на рівні ЄС і національному рівні, інтеграція сталого розвитку в усі політики, пов'язані з продовольством, і посилення стійкості продовольчих систем.

⁷³ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_20_908

⁷⁴ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

⁷⁵ https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en

⁷⁶ https://agriculture.ec.europa.eu/farming/fas_en

⁷⁷ https://wayback.archive-it.org/12090/20191231194920/https://ec.europa.eu/commission/priorities/jobs-growth-and-investment/investment-plan-europe-juncker-plan/whats-next-investeu-programme-2021-2027_en

⁷⁸ https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en

⁷⁹ <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/en>

Деякі документи, що супроводжують FARM TO FORK STRATEGY:

- Дорожня карта для перевірки відповідності законодавства про добробут тварин⁸¹.
- Звіт про реалізацію Директиви про стале використання пестицидів⁸².
- Звіт про оцінку REFIT законодавства про пестициди⁸³.
- Звіт про маркування поживних речовин⁸⁴.
- Робочий документ співробітників Комісії щодо оцінки Регламенту щодо заяв про харчування та здоров'я⁸⁵.
- Робочий документ щодо зв'язку між реформою CAP та Зеленою угодою⁸⁶.

ЗАПОБІГАННЯ ВТРАТАМ ЇЖІ ТА ВІДХОДАМ

Зменшення втрат їжі та відходів є невід'ємною частиною стратегічного плану дій FARM TO FORK STRATEGY.

Комісія намагатиметься активізувати дії для запобігання втратам харчових продуктів і відходам і запропонує:

- юридично обов'язкові цілі щодо скорочення харчових відходів у ЄС до кінця 2023 року, визначені на основі базових рівнів харчових відходів ЄС, встановлених після першого

⁸⁰ https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy/legislative-framework_en

⁸¹ https://food.ec.europa.eu/system/files/2020-05/aw_fitness-check_roadmap.pdf

⁸² https://food.ec.europa.eu/system/files/2020-05/pesticides_sud_report-act_2020_en.pdf

⁸³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0208>

⁸⁴ https://food.ec.europa.eu/system/files/2020-05/labelling-nutrition_fop-report-2020-207_en.pdf

⁸⁵ https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en

⁸⁶ https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2020-05/analysis-of-links-between-cap-and-green-deal_en_0.pdf

⁸⁷ https://food.ec.europa.eu/safety/food-waste/eu-actions-against-food-waste/food-waste-measurement_en

загальноєвропейського моніторингу рівнів харчових відходів ;

- перегляд правил ЄС щодо маркування дат придатності на харчових продуктах для запобігання харчовим відходам до кінця 2022 року.

Комісія також продовжить інтегрувати запобігання втратам харчових продуктів і відходам в інші політики ЄС, досліджуватиме та досліджуватиме способи запобігання втратам харчових продуктів на стадії виробництва та продовжуватиме мобілізувати всіх учасників, зокрема, заохочуючи виконання рекомендацій щодо дій.

Для отримання додаткової інформації про дії ЄС проти втрат і харчових відходів відвідайте веб-сайт Комісії про харчові відходи⁸⁹.

Основні рекомендації щодо дій Платформи ЄС щодо харчових втрат і харчових відходів⁹⁰ будуть цікавими як для українського бізнесу, так і органів влади.

КОНФЕРЕНЦІЯ FARM TO FORK⁹¹

Конференція FARM TO FORK «Спільне створення стійких продовольчих систем» — це щорічне зібрання європейських сторін, зацікавлених допомогти сформуванню шляху ЄС до стійких продовольчих систем.

Зацікавлені сторони в ланцюжку створення вартості харчових продуктів, державні органи, міжнародні організації та організації громадянського суспільства, а також інші громадяни та зацікавлена громадськість запрошуються щороку приєднуватися до дебатів і сприяти реалізації FARM TO FORK STRATEGY за справедливу, здорову та екологічно чисту систему харчування.

Подія також забезпечує форум для обговорення викликів і можливостей, пов'язаних із переходом до стійких харчових систем, а також можливих подальших сфер втручання.

ПЕРЕРОБЛЕННЯ ТА РОЗПОДІЛ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

FARM TO FORK STRATEGY мобілізує харчову промисловість для підвищення доступності та доступності здорових, стійких продуктів харчування. Мета полягає в тому, щоб зменшити загальний вплив харчової системи на навколишнє середовище та полегшити прийняття здорового харчування.

Європейська комісія вживатиме заходів для розширення та просування екологічних методів виробництва та циклічних бізнес-моделей у харчовій промисловості та роздрібній торгівлі, зокрема для малих та середніх підприємств (МСП).

Стратегія встановлює наступні дії для сталого перероблення та розподілу харчових продуктів:

- Ініціатива щодо вдосконалення системи корпоративного управління⁹², включаючи вимогу до харчової промисловості щодо інтеграції сталого розвитку в корпоративні стратегії.

- Розробити кодекс ЄС і систему моніторингу відповідального ведення бізнесу та маркетингу в ланцюзі постачання харчових продуктів⁹³.

- Запустити ініціативи для стимулювання зміни формулювання оброблених харчових продуктів, включаючи встановлення максимальних рівнів для певних поживних речовин.

- Встановити профілі поживних речовин⁹⁴, обмежити рекламу їжі з високим вмістом солі, цукру та/або жиру.

- Перегляд законодавства ЄС щодо матеріалів, що контактують з харчовими продуктами для покращення

безпеки харчових продуктів, забезпечення здоров'я громадян та зменшення екологічного сліду сектору⁹⁵.

- Перегляду маркетингових стандартів ЄС для сільсько-господарської продукції⁹⁶, продуктів рибальства та аквакультури для забезпечення використання та постачання екологічно чистих продуктів.

СТАЛЕ СПОЖИВАННЯ ЇЖИ ТА СПРИЯННЯ ПЕРЕХОДУ ДО ЗДОРОВОГО, СТІЙКОГО ХАРЧУВАННЯ⁹⁸

FARM TO FORK STRATEGY спрямована на покращення доступності та ціни на екологічно чисті продукти харчування, а також на сприяння прийняттю споживачами здорових і стійких дієт. Ключові елементи включають покращення інформування споживачів, посилення сталих закупівель продовольства та заохочення до прийняття фіскальних заходів, які підтримують стале споживання продуктів харчування.

⁸⁸ https://food.ec.europa.eu/safety/food-waste/eu-actions-against-food-waste/date-marking-and-food-waste-prevention_en

⁸⁹ https://food.ec.europa.eu/safety/food-waste_en

⁹⁰ https://food.ec.europa.eu/system/files/2021-05/fs_eu-actions_action_platform_key-rcmnd_en.pdf

⁹¹ https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy/farm-fork-conference_en

⁹² https://commission.europa.eu/publications/proposal-directive-corporate-sustainability-due-diligence-and-annex_en

⁹³ https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy/sustainable-food-processing/code-conduct_en

⁹⁴ https://food.ec.europa.eu/safety/labelling-and-nutrition/nutrition-and-health-claims/evaluation-regulation-nutrition-and-health-claims_en

⁹⁵ https://food.ec.europa.eu/safety/chemical-safety/food-contact-materials_en

⁹⁶ https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12772-Agricultural-products-revision-of-EU-marketing-standards_en

Стратегія передбачає такі дії:

- Узгоджене обов'язкове маркування поживних речовин на лицьовій стороні упаковки, щоб дати споживачам можливість робити вибір продуктів харчування з урахуванням здоров'я⁹⁹.
- Розширення обов'язкових зазначень походження для певних продуктів¹⁰⁰.
- Визначення найкращих способів встановлення *мінімальних обов'язкових критеріїв для сталої закупівлі продуктів харчування* для сприяння здоровому та стійкому харчуванню, включаючи органічні продукти, у школах та державних установах.
- Пропозиція щодо сталої системи маркування харчових продуктів для того, щоб надати споживачам можливість робити екологічний вибір продуктів харчування¹⁰¹.
- Просування в ЄС сільськогосподарської та харчової продукції¹⁰².
- Огляд законодавчої бази шкільної схеми ЄС з метою переорієнтації схеми на здорове та стійке харчування¹⁰³.

⁹⁷ https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12262-Fish-seafood-products-review-of-marketing-standards_en

⁹⁸ https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy/sustainable-food-consumption_en

⁹⁹ https://food.ec.europa.eu/safety/labelling-and-nutrition/food-information-consumers-legislation/proposal-revision-regulation-fic_en

¹⁰⁰ https://food.ec.europa.eu/safety/labelling-and-nutrition/food-information-consumers-legislation/proposal-revision-regulation-fic_en

¹⁰¹ https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy/legislative-framework_en

¹⁰² https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/market-measures/promotion-eu-farm-products_en

¹⁰³ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/market-measures/school-fruit-vegetables-and-milk-scheme/school-scheme-explained_en

СТАЛЕ ВИРОБНИЦТВО ЇЖИ¹⁰⁴

FARM TO FORK STRATEGY спрямована на зменшення впливу первинного виробництва на навколишнє середовище та клімат, одночасно забезпечуючи справедливі економічні прибутки для фермерів, рибалок і виробників аквакультури.

Стратегія встановлює цілі щодо значного зменшення використання та ризику хімічних пестицидів, використання добрив і продажу антимікробних препаратів, а також збільшення сільськогосподарських угідь під органічне землеробство.

Вона також буде спрямована на покращення добробуту тварин, захист здоров'я рослин і сприяння прийняттю нових екологічних бізнес-моделей, циркулярної біоекономіки та переходу до сталого виробництва риби та морепродуктів.

Стратегія передбачає наступні дії для забезпечення сталого виробництва продуктів харчування:

- Прийняття рекомендацій¹⁰⁵ кожній державі-члену щодо дев'яти конкретних цілей Спільної сільськогосподарської політики (CAP), перш ніж проекти стратегічних планів CAP будуть офіційно подані.

- Пропозиція щодо перегляду Директиви про стале використання пестицидів¹⁰⁶.

- Перегляд відповідних Інструкцій щодо засобів захисту рослин, використання мікроорганізмів, що використовуються в засобах захисту рослин¹⁰⁷.

- Пропозиція щодо перегляду Положення про статистику пестицидів¹⁰⁸.

- Оцінка та перегляд існуючого добробуту тварин¹⁰⁹.

- Пропозиція щодо перегляду кормових добавок¹¹⁰.

- Пропозиція щодо перегляду мережі даних бухгалтерського обліку ферм¹¹¹.
- Уточнення сфери застосування правил конкуренції¹¹².
- Законодавчі ініціативи щодо посилення кооперації виробників сировини для підтримки їхньої позиції в харчовому ланцюгу¹¹³.
- Вуглецеве сільське господарство ЄС¹¹⁴.

ВУГЛЕЦЕВЕ ЗЕМЛЕРОБСТВО¹¹⁵

Землеробство є ключовим для досягнення кліматично нейтральної економіки, оскільки може вловлювати CO₂ з атмосфери. Однак, щоб заохочувати сектори сільського та лісового господарства здійснювати заходи щодо зміни клімату та робити внесок у Європейську зелену угоду, необхідно створити прямі стимули для впровадження екологічно сприятливих практик, оскільки наразі немає цільового політичного інструменту, який би суттєво стимулював збільшення та захист поглиначів вуглецю у землеробстві.

¹⁰⁴ https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy/sustainable-food-production_en

¹⁰⁵ https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans_en#documents

¹⁰⁶ https://food.ec.europa.eu/plants/pesticides/sustainable-use-pesticides/evaluation-and-impact-assessment_en

¹⁰⁷ https://food.ec.europa.eu/plants/pesticides/micro-organisms_en

¹⁰⁸ https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12257-Farming-statistics-agricultural-inputs-and-outputs-updated-rules_en

¹⁰⁹ https://food.ec.europa.eu/animals/animal-welfare_en

¹¹⁰ https://food.ec.europa.eu/safety/animal-feed/feed-additives_en

¹¹¹ https://agriculture.ec.europa.eu/data-and-analysis/farm-structures-and-economics/fadn_en

¹¹² https://competition-policy.ec.europa.eu/sectors/agriculture/legislation_en

¹¹³ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/agri-food-supply-chain_en

¹¹⁴ https://climate.ec.europa.eu/eu-action/sustainable-carbon-cycles/carbon-farming_en

З цієї причини в грудні 2021 року Комісія прийняла Повідомлення про стійкі вуглецеві цикли, як було оголошено в FARM TO FORK STRATEGY¹¹⁶. Повідомлення визначає коротко- та середньострокові дії, спрямовані на вирішення поточних викликів вуглецевого землеробства, щоб підвищити рівень цієї зеленої бізнес-моделі, яка винагороджує землевпорядників за впровадження практик, що призводять до поглинання вуглецю, у поєднанні зі значною вигодою для біорізноманіття.

До них належать:

- просування вуглецевих методів землеробства в рамках САП та інших програм ЄС, таких як LIFE Programme (Програма LIFE є інструментом ЄС для фінансування навколишнього середовища та зміни клімату)¹¹⁷ і Horizon Europe¹¹⁸, зокрема в рамках місії «A Soil Deal for Europe» (Місія ЄС: ґрунтова угода для Європи)¹¹⁹, і в рамках державного національного фінансування;
- сприяння стандартизації методологій моніторингу, звітності та верифікації для забезпечення чіткої та надійної основи для вуглецевого землеробства;
- надання вдосконалених знань, управління даними та індивідуальних консультаційних послуг землевпорядникам.

Приклади ефективних практик вуглецевого землеробства включають:

- Заліснення та лісовідновлення, які поважають екологічні принципи, сприятливі для біорізноманіття, і вдосконалене стає управління лісами, включаючи практики, що сприяють збереженню біорізноманіття, та адаптацію лісів до зміни клімату.
- Агролісомеліорація та інші форми змішаного землеробства, що поєднують деревну рослинність (дерева або кущі) із системами рослинництва та/або тваринництва на одній землі.

- Використання проміжних культур, покривних культур, консерваційного обробітку ґрунту та покращення особливостей ландшафту: захист ґрунтів, зменшення втрати ґрунту внаслідок ерозії та збільшення вмісту органічного вуглецю в ґрунті на деградованих орних землях.

- Цілеспрямоване перетворення орних угідь у пар або відведених ділянок у постійні пасовища.

- Відновлення торфовищ і боліт, що зменшує окислення наявних запасів вуглецю та збільшує потенціал секвестрації вуглецю.

2021 року Комісія опублікувала *технічний посібник*¹²⁰ про те, як налагодити та запровадити вуглецеве сільське господарство в ЄС, спрямоване на допомогу приватним суб'єктам і державним органам у започаткуванні ініціатив щодо вуглецевого землеробства.

Нова програма LIFE на 2021-2027 роки буде поділена на чотири підпрограми: Природа та біорізноманіття, Циркулярна економіка та якість життя, Пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація до них та Перехід до чистої енергії¹²¹.

Підпрограма «Природа та біорізноманіття»¹²² спрямована на охорону та відновлення природи Європи, а також на припинення та відновлення втрати біорізноманіття.

Підпрограма «Циркулярна економіка та якість життя»¹²³ спрямована на сприяння переходу до стійкої, циклічної, нетоксичної, енергоефективної та стійкої до клімату економіки, а також на захист, відновлення та покращення якості навколишнього середовища шляхом прямого втручання, або шляхом підтримки інтеграції цих цілей в інші політики.

Підпрограма «Пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація»¹²⁴ сприятиме переходу до стійкої, енергоефективної, заснованої на відновлюваних джерелах енергії, кліматично нейтральної та стійкої економіки, тим самим сприяючи сталому розвитку; підтримує проекти у сферах сільського господарства, землекористування, управління торфовищами, відновлюваних джерел енергії та енергоефективності. Підпрограма передбачає підтримку пілотним, демонстраційним і передовим практичним проектам, які сприяють скороченню викидів парникових газів, реалізації та розвитку політики та законодавства ЄС, передового досвіду та рішень. Підпрограма також сприяє інтегрованим підходам до впровадження стратегій пом'якшення наслідків зміни клімату та планів дій на регіональному чи національному рівнях¹²⁵.

Підпрограма LIFE «Перехід до чистої енергії»¹²⁶ має бюджет майже 1 мільярд євро на період 2021—2027 років і спрямована на сприяння переходу до енергоефективної, заснованої на відновлюваних джерелах енергії, кліматично нейтральної та стійкої економіки шляхом координації фінансування та заходи підтримки (Інші гранти на дії) по всій Європі. Це дії з високою доданою вартістю ЄС, які спрямовані на подолання ринкових бар'єрів, які перешкоджають соціально-економічному переходу до сталої енергетики, і зазвичай залучають низку малих і середніх зацікавлених сторін, багато учасників, включаючи місцеві та регіональні органи державної влади та не-прибуткові організації, а також споживачі.

Проекти співфінансуються в рамках підпрограми LIFE Clean Energy Transition у наступних п'яти сферах:

- розбудова національної, регіональної та місцевої політичної основи для підтримки переходу на чисту енергію;
- прискорення розгортання технологій, цифровізації, но-

вих послуг і бізнес-моделей, а також підвищення відповідних професійних навичок на ринку;

- залучення приватного фінансування для сталої енергетики;
- підтримка розвитку місцевих та регіональних інвестиційних проектів;
- залучення та розширення можливостей громадян до переходу на чисту енергію.

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ ЛАНЦЮГ ПОСТАЧАННЯ¹²⁷

Управління ланцюгом постачання агропродовольчої продукції має за мету зміцнити позиції фермерів у ланцюзі постачання.

Зростаюча інтеграція європейського агропродовольчого сектору в глобальні ринки створила важливі торгівельні можливості, але це також спричинило більшу вразливість недосконалості ринку та підвищення волатильності цін. Щоб протидіяти цим негативним наслідкам, Європейська комісія створила

¹¹⁵https://climate.ec.europa.eu/eu-action/sustainable-carbon-cycles/carbon-farming_en

¹¹⁶https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en

¹¹⁷https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life_en

¹¹⁸https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en¹¹⁵¹¹⁵

¹¹⁹https://rea.ec.europa.eu/funding-and-grants/eu-mission-soil-deal-europe_en

¹²⁰<https://www.rbpnetwork.eu/media/technical-guidance-handbook-on-carbon-farming.pdf>

¹²¹https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life/climate-change-mitigation-and-adaptation_en

¹²²https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life/nature-and-biodiversity_en

¹²³https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life/circular-economy-and-quality-life_en

¹²⁴https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life/climate-change-mitigation-and-adaptation_en

¹²⁵https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life/climate-change-mitigation-and-adaptation_en

¹²⁶https://cinea.ec.europa.eu/programmes/life/clean-energy-transition_en

групу експертів під назвою *Робоча група сільськогосподарських ринків*¹²⁸ для посилення позицій фермерів у сільськогосподарському харчовому ланцюжку.

*Європейський механізм готовності та реагування на кризу продовольчої безпеки (EFSCM)*¹²⁹ оцінює, як покращити співпрацю між державним і приватним секторами та оцінити ризики, коли виникають кризи. EFSCM опирається на спеціальну групу експертів і набір правил і процедур, що регулюють її діяльність.

*Заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки та підтримки фермерів ЄС*¹³⁰, передбачають, зокрема: моніторинг запасів сільськогосподарської продукції; винятковий захід для підтримки аграріїв, які постраждали від підвищення цін на сировину.

*Забезпечення доступності та доступності добрив*¹³¹ через заходи щодо підтримки сталого виробництва європейських добрив, оптимізації використання та зменшення залежності від мінеральних добрив.

¹²⁷ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/agri-food-supply-chain_en

¹²⁸ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/agri-food-supply-chain/agricultural-markets-task-force_en

¹²⁹ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/agri-food-supply-chain/ensuring-global-food-supply-and-food-security_en

¹³⁰ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/agri-food-supply-chain/measures-safeguard-food-security-and-support-eu-farmers_en#documents

¹³¹ https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/agri-food-supply-chain/ensuring-availability-and-affordability-fertilisers_en

¹³² https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/agri-food-supply-chain/market-transparency_en

¹³³ https://agriculture.ec.europa.eu/data-and-analysis/markets_en

¹³⁴ <https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DataPortal/home.html>

¹³⁵ https://agriculture.ec.europa.eu/data-and-analysis/markets/overviews/market-observatories_en

*Прозорість ринку*¹³². Відсутність прозорості ринку та асиметрія інформації можуть призвести до неефективних ринків і надати тим, хто має доступ до найточніших даних, непропорційну владу. Ось чому ЄС надає інформацію про ціни та іншу ринкову інформацію¹³² для багатьох сільськогосподарських товарів. Кожна країна ЄС відповідає за збір даних про ціни та ринок. Щоб зменшити адміністративне навантаження, Комісія рекомендує не використовувати малі та середні підприємства для збору даних. Країни ЄС передають дані Комісії, яка робить інформацію доступною на своєму порталі даних про сільськогосподарську продовольчу продукцію (*Agri-food Data Portal*)¹³⁴ та в оглядах ринку ЄС¹³⁵.

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИКА СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

ОГЛЯД ПОЛІТИКИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Тема розвитку українського села була в центрі уваги вітчизняних політиків на початку створення Української держави

У червні 1990 р. Верховна Рада тоді ще Української РСР прийняла рішення про створення Комісії з питань відродження і соціального розвитку села¹³⁶.

7 жовтня 1990 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»¹³⁷.

Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»

- ...нові програми соціально-економічного розвитку України не можуть бути прийняті без урахування пріоритетності розвитку села...
- Розмір державних централізованих капіталовкладень, що спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та агропромислового комплексу, має

становити не менше одного процента від вартості валового внутрішнього продукту України...

- На будівництво об'єктів невиробничого призначення в сільській місцевості використовується не менш як 50 процентів державних централізованих капіталовкладень, передбачених цією статтею... До 2000 року виконати державні програми газифікації, водопостачання, електрифікації, будівництва шляхів, благоустрою сіл, а також відродження трудових недостатніх, занепадаючих сільських населених пунктів...

- Не оподатковується частина доходу підприємств, організацій, що витрачається на розвиток та утримання соціальної сфери села, об'єктів торгівлі і побутового обслуговування, фізичної культури і спорту в сільській місцевості...

- Пільги щодо податків та інших відрахувань...

- Положення Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» є обов'язковими при розробці та прийнятті інших законодавчих і нормативних актів.

У грудні 1991 р. Кабінет Міністрів України прийняв рішення про створення Державного комітету України по соціальному розвитку села¹³⁸. Державний комітет України по соціальному розвитку села визнавався центральним органом державного управління, підвідомчим Кабінету Міністрів України, і входить до складу агропромислового комплексу.

На початку 1994 р. Верховна Рада України приймає рішення схвалити **Концепцію Національної програми відродження села на 1995-2005 рр.**¹³⁹, розроблену Комісією Верховної Ради України з питань відродження та соціального розвитку села¹⁴⁰ і Кабінетом Міністрів України та доручає Уряду разом з комісіями Верховної Ради України з питань відродження та соціального розвитку села і з питань агропромислового комплексу (*зверніть увагу: існувало дві парламентські комісії!*) до кінця 1994 р. на основі Концепції підготувати **Національну програму відродження села на 1995-2005 рр.** з урахуванням пропозицій, висловлених на сесії Верховної Ради України, і подати її на розгляд Верховної Ради України.

Передбачалося, що буде створена постійно діюча урядова комісія, до складу якої входять відповідальні працівники Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств, провідні вчені, представники громадських організацій та фондів, а робочим органом комісії є **Головне управління по соціальному розвитку села Міністерства сільського господарства і продовольства України**. Аналогічні комісії та їхні робочі органи як структурні **підрозділи державних адміністрацій** створюються в Республіці Крим і областях.

У червні 1999 р. Кабінет Міністрів України вирішив створити **Урядову комісію для організації розроблення Національної програми відродження села на 1995-2005 роки**.

Не вдалося Урядовій Комісії справитися з таким масштабним завданням. Про системний комплексний підхід до вирішення проблем села, про його відродження якось вже не йшлося. Надалі головний **акцент робився на реформи сільськогосподарської галузі** економіки. Почалося перетворення радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств і організацій у колективні сільськогосподарські підприємства, паювання землі і майна.

Спроба зміни філософії — від розвитку галузі до розвитку сільської місцевості — так можна охарактеризувати наступний період в українській історії сільському розвитку.

18.10.2005 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»¹⁴¹.

Закон України
«Про основні засади державної аграрної політики
на період до 2015 року»

Стаття 2. Мета державної аграрної політики

Державна аграрна політика спрямована на досягнення таких стратегічних цілей:

- гарантування продовольчої безпеки держави;
- перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави;
- збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації;
- комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі.

19 вересня 2007 р постановою КМУ № 1158 була затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року¹⁴².

Основною метою Програми стало забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності.

Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року

Основними завданнями Програми є:

- створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення;
- підвищення рівня ефективної зайнятості, посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва у сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення;
- підтримка конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір;
- подолання стихійності та тінізації аграрного ринку;
- створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення.

Ані Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», ні Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року не досягли поставленої мети у сфері сільсько-го розвитку, в тому числі через неналежне фінансування передбачених заходів, що можна вважати наслідком переважання інтересів великого аграрного бізнесу, який дуже добре представлений в органах влади, над інтересами сільських громад.

Поворотним пунктом в історії сільського розвитку України могла б стати Концепція *Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року*, що була затверджена розпорядженням КМУ від 3 лютого 2010 р. N 121-р¹⁴³, оскільки документом передбачалося розроблення, прийняття і виконання Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. Однак, зі зміною уряду, вже через кілька місяців розпорядження N 121-р втратило чинність на підставі розпорядження КМУ N 1761-р від 02.09.2010 року¹⁴⁴.

23 вересня 2015 р. розпорядження КМУ[№] 995-р Концепція розвитку сільських територій¹⁴⁵, яка на відміну від попередньої Концепції не передбачала відповідної державної програми.

Розпорядженням КМУ від 19 липня 2017 р. № 489-р затверджено План заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій¹⁴⁶.

Але обидва ці документи не мали якогось суттєвого впливу на розвиток сільської місцевості, у першу чергу, через їх не-системність та відсутність фінансового забезпечення.

На теперішній час не існує системного правового документу у сфері аграрної політики, тому його розробка набуває особливої актуальності у контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, особливо, після набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС.

¹³⁶<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-12#Text>

¹³⁷<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

¹³⁸<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/351-91-%D0%BF>.

¹³⁹<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3924-12>.

¹⁴⁰<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-12>.

¹⁴¹<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.

¹⁴²<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.

¹⁴³<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2010-%D1%80>.

¹⁴⁴<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1761-2010-%D1%80>

¹⁴⁵<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>.

¹⁴⁶<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80>.

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС І СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК

Питання розвитку сільських територій регулюються переважно положеннями Глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» (статті 403-406), яка міститься в розділі V Угоди «Економічне та галузеве співробітництво». Сторони розглядають питання розвитку сільських територій у тісному зв'язку з такими питаннями економічного характеру, як процес, що супроводжує розвиток сільськогосподарського виробництва чи є його наслідком¹⁴⁸.

Стаття 404 містить перелік із десяти напрямів, за якими Сторони здійснюють співпрацю у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій. Більша частина з них визначають загальний інструментарій здійснення співпраці

РОЗДІЛ V. ЕКОНОМІЧНЕ ТА ГАЛУЗЕВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Глава 17. Сільське господарство та розвиток сільських територій

Стаття 403

Сторони співробітничать з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема шляхом поступового зближення політик та законодавства.

Стаття 404

Співробітництво між Сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплює, *inter alia*, такі сфери:

а) сприяння взаємному розумінню політик у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій;

b) посилення адміністративних спроможностей на центральному та місцевому рівнях щодо планування, оцінки та реалізації політики;

c) заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій, *inter alia* шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах;

d) обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння економічному добробуту сільських громад;

e) покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ефективності і прозорості ринків, а також умов для інвестування;

f) поширення знань шляхом проведення навчальних та інформаційних заходів;

g) сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників;

h) посилення гармонізації з питань, які обговорюються в рамках міжнародних організацій;

i) обмін найкращими практиками щодо механізмів підтримки політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій;

j) заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості.

Стаття 405

З метою здійснення вищезазначеного співробітництва й без шкоди для Розділу IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») цієї Угоди Сторони підтримують поступове зближення та гармонізацію з відповідним правом та регуляторними стан-

дартами ЄС, зокрема з тими, що визначені у Додатку XXXVIII до цієї Угоди.

Стаття 406

Постійний діалог відбуватиметься з питань, охоплених Главою 17 Розділу V («Економічне та галузеве співробітництво») цієї Угоди.

Очікується, що наповнення цих пріоритетних напрямків конкретним змістом відбуватиметься шляхом поступового здійснення Україною наближення законодавства до актів законодавства ЄС, перелік яких визначено у Додатку XXXVIII до Угоди (ст. 405 Угоди). Визначені в цьому додатку акти ЄС стосуються таких блоків питань:

- політика якості (7 законодавчих актів),
- органічне фермерство (3 законодавчих акти),
- генетично модифіковані зернові (1 законодавчий акт),
- біорозмаїття (1 законодавчий акт),
- стандарти торгівлі рослинами, насінням рослин, продуктами, отриманими з рослин, фруктами та овочами (33 законодавчих акти),
- стандарти торгівлі живими тваринами та продуктами тваринництва (14 законодавчих актів).

Важливо відзначити, що Угода не встановлює конкретних строків, протягом яких Україна повинна буде виконати свої зобов'язання щодо поступового наближення свого законодавства по конкретних секторах чи продуктах, визначених в Додатку XXXVIII.

Відкриття відповідних ринків буде залежати від темпів наближення українського законодавства до права ЄС.

РОЗДІЛ IV. ТОРГІВЛЯ І ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТОРГІВЛЕЮ

Стаття 32 Експортні субсидії та заходи еквівалентної дії

1. Після набрання чинності цією Угодою жодна Сторона не повинна зберігати в силі, запроваджувати або відновлювати експортні субсидії або інші заходи еквівалентної дії щодо сільськогосподарських товарів, призначених для продажу на території іншої Сторони.

2. Для цілей цієї статті термін «експортні субсидії» має таке саме значення, як і у статті 1(е) Угоди про сільське господарство, що міститься у Додатку 1А до Угоди СОТ (далі — Угода про сільське господарство), включаючи будь-які поправки до цієї статті цієї Угоди про сільське господарство.

Оскільки перелік пріоритетів змістовного розвитку сільського господарства та сільських територій розпочинається із заохочення «сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва», то при реалізації цього положення слід брати до уваги положення глави 13 «Торгівля та сталий розвиток» розділу IV Угоди, яким буде створена Зона вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС5. Положення цієї глави (ст. 289-302 Угоди) достатньо детально визначають, який зміст Сторони Угоди вкладають у поняття «сталий розвиток» в контексті реалізації

Стаття 357.

Сторони співробітничать в рамках ЄСС, де Євростат є статистичним органом ЄС. Співробітництво зосереджується, *inter alia*, на таких сферах:

...

б) статистика сільського господарства, зокрема сільськогосподарські переписи та статистику навколишнього середовища;

Глава 16. Туризм

Стаття 400

Співробітництво на двосторонньому, регіональному та європейському рівнях ґрунтуватиметься на таких принципах:

а) повага самобутності та інтересів місцевих громад, особливо у сільській місцевості

ЗВТ, а також визначає інструментарій досягнення сталого розвитку різних секторів економіки.

Крім того, в інших положеннях Угоди визначені окремі питання, що стосуються розвитку сільських територій, зокрема:

- Сторони зобов'язалися «поважати, зберігати та підтримувати знання, інновації та практичні надбання корінних та місцевих громад, які втілюють традиційні стилі життя, що відповідають збереженню та тривалому використанню біологічного різноманіття», а також зобов'язалися підтримувати співпрацю щодо юридичної охорони традиційних знань (п. 1 і 2 ст. 229 «Генетичні ресурси, традиційні знання та фольклор» у главі 9 «Інтелектуальна власність» розділу IV Угоди);

- в галузі туризму співробітництво Сторін на двосторонньому, регіональному та європейському рівнях повинне ґрунтуватися, зокрема, на принципі поваги до самобутності та інтересів місцевих громад, особливо у сільській місцевості (ст. 400 у главі 16 «Туризм» розділу V Угоди);

- Сторони погодили, що, зважаючи на транскордонний характер басейну ріки Дунай та його історичну важливість для прибережних громад, необхідно «звертати особливу увагу на дотримання традиційного способу життя прибережних громад та ведення економічної діяльності шляхом комплексного використання басейну ріки Дунай» (ст. 414 у главі 19 «Ріка Дунай» розділу V Угоди).

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає широкий спектр можливостей для розвитку сільських територій.

¹⁴⁷http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

¹⁴⁸ Ця логіка ґрунтується на досвіді ЄС з цього питання, в якому питання розвитку сільських територій характеризуються як «другий стовп» Спільної сільськогосподарської політики ЄС.

СІЛЬСЬКИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Питання сільського розвитку знайшли відображення у стратегіях регіонального розвитку. Так у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020¹⁴⁹ *депопуляція села названа одною із підстав для розроблення цієї Стратегії.*

У Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027¹⁵⁰ роки вказується на те, що протягом останніх років деякі регіони наблизилися до демографічної кризи, найбільших втрат зазнають сільські території, оскільки нагальною є проблема обезлюднення таких територій. Ризики бідності зростають серед жінок, які живуть у малих містах та на сільських територіях. Наголошується також на необхідності здійснення заходів з адаптації до змін клімату, щоб мінімізувати негативні наслідки для сільського господарства.

Документ добре описує проблеми сільської місцевості та завдання щодо їх розв'язання.

Завдання за напрямом «Розвиток сільських територій»

1. Запровадження підтримки інтегрованих проектів розвитку сільських територій, обов'язковою складовою яких є забезпечення сільських населених пунктів водопостачанням та водовідведенням.

2. Стимулювання розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на сільських територіях: забезпечення покриття 100 відсотків сільських територій фіксованим широкосмуговим доступом до Інтернету та

95 відсотків населення мобільним Інтернетом для можливості формування нових міжрегіональних зв'язків.

3. Сприяння розвитку різних форм кооперації, фермерства, забезпечення доступності ринків збуту для малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції, інфраструктури для зберігання сільськогосподарської продукції; запровадження нових технологій та обладнання для переробки сільськогосподарської сировини.

4. Стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на сільських територіях, насамперед віддалених та з низькою щільністю населення, шляхом використання фінансових, методичних та організаційних інструментів, у тому числі із забезпеченням доступного навчання підприємству в режимі он-лайн, оф-лайн та змішаному форматі навчання, а також розширення мережі центрів підтримки підприємництва «Дія. Бізнес» і надання, зокрема зазначеними центрами, фахових спеціалізованих консультацій, відвідування освітніх та консультативних подій, доступ до фінансування, партнерських та інвестиційних ресурсів, поліпшення комунікації між сільськими підприємцями та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування.

5. Сприяння розвитку туристичної інфраструктури на сільських територіях.

6. Поліпшення медичного обслуговування жителів сільських територій: запровадження практики диспансерних оглядів для жителів сільських територій, у тому числі із застосуванням мобільних пунктів, оснащених необхідним обладнанням.

7. Забезпечення сучасними технічними та інформаційно-програмними засобами для функціонування електронної системи охорони здоров'я.

8. Забезпечення належного матеріально-технічного оснащення закладів охорони здоров'я, зокрема службовим житлом та службовим автотранспортом, ширококутовим доступом до Інтернету та сучасними технічними і інформаційно-програмними засобами для функціонування електронної системи охорони здоров'я.

9. Створення умов для стимулювання переселення на сільські території жителів міст, що планують розпочати провадження підприємницької діяльності.

10. Поліпшення умов транспортної доступності сільських населених пунктів до адміністративних центрів територіальних громад та найближчих міст з населенням понад 50 тис. осіб.

11. Приведення насамперед у належний стан автомобільних доріг, якими здійснюється довозення учнів до опорних закладів загальної середньої освіти, а також громадян до закладів охорони здоров'я.

12. Забезпечення у повному обсязі сільських населених пунктів шкільними автобусами, які відповідають необхідним технічним вимогам та безпековим вимогам.

13. Запровадження програми підвищення кваліфікації учителів (педагогічних працівників), фахівців у сфері освіти відповідно до потреб сучасної освіти та сучасних технологій здобуття освіти.

14. Запровадження у закладах загальної середньої освіти нових інтегрованих програм для учнів старших класів, що спрямовані на розвиток компетенцій, необхідних для самореалізації у сучасному світі.

15. Поліпшення матеріально-технічного оснащення закладів культури в обсязі, необхідному для дотримання мінімальних стандартів забезпечення населення якісними і доступними послугами у сфері культури та перетворення їх у центри культурного розвитку територіальних громад, що позитивно впливають на формування місцевої та загальноукраїнської ідентичності.

16. Проведення повної комп'ютеризації закладів загальної середньої освіти із залученням різних джерел фінансування, навчання педагогічних працівників цифрової грамотності.

17. Підвищення рівня цифрової грамотності населення сільських територій, зокрема шляхом реалізації проекту «Дія. Цифрова освіта».

Як зазначається тут, Джерелом фінансового забезпечення окремих завдань цієї Стратегії може бути фонд розвитку сільських територій, що повинен бути створений шляхом внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу України.

Існує й План заходів на 2021—2023 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки¹⁵¹, ро реалізацію якого складного говорити через відсутність ресурсів.

Можна очікувати, що Державна стратегія регіонального розвитку, особливо план її реалізації, можуть трансформуватися через виклики, пов'язані з війною росії проти України.

ФОНД РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Створення такого фонду було передбачено ще у Концепції розвитку сільських територій. Щоправда, у Плані заходів з реалізації цієї Концепції така завдання відсутнє.

Нарешті, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року¹⁵² доручено Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк з дня опублікування цього Закону розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проект Закону України про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення у складі спеціальних фондів державного та місцевих бюджетів *Фонду розвитку сільських територій*, кошти з якого спрямо-

¹⁴⁹ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

¹⁵⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

¹⁵¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

вуються на видатки розвитку: інфраструктури, енергозбереження, освіти та медицини у сільській місцевості та реалізацію державних програм розвитку малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників.

Проекти Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення Фонду розвитку сільських територій були розроблені народними депутатами («основний»¹⁵³ та альтернативний¹⁵⁴), а також урядом¹⁵⁵, але жоден із них не став Законом.

МІСЦЕВІ ПРОГРАМИ ТА ПЛАНИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Після прийняття розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 року № 489-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій» *обласними адміністраціями* було затверджено відповідні обласні Плани.

Подібні Плани заходів затверджувалися й районними адміністраціями.

Здебільшого такі плани мають вигляд формального не-системного документа, який містить перелік заходів, що реалізується структурними підрозділами місцевих адміністрацій відповідно до їхніх завдань та напрямів діяльності.

¹⁵² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>

¹⁵³ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=72072

¹⁵⁴ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=72072

¹⁵⁵ <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=721c9a38-b71f-40f8-824f-70893a7f6bee&title=ProektZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoBiudzhetnogoKodeksuUkrainiSchodoStvorenniaFonduRozvitkuSilskikhTeritori>

Як правило, відповідальними за реалізацію загальнодержавного та місцевих планів заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій призначалися структурні підрозділи з розвитку агропромислового комплексу, які здебільшого не мали досвіду у координації таких Планів, а також ресурсів, щоб забезпечити таку координацію.

Моніторинг реалізації Плану заходів здійснювався відносно формально.

Сільський розвиток ще не став реальним пріоритетом місцевих органів влади — тут переважає галузевий підхід. Підтвердженням тому є навіть назви департаментів обласних державних адміністрацій, які, як правило, іменуються департаментами агропромислового розвитку.

У низці областей приймаються «вузькі» програми, спрямовані на вирішення окремих аспектів сільського розвитку (розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва; розвитку земельних відносин і охорони земель; екологічної безпеки та запобігання змінам клімату: облаштування дитячих ігрових майданчиків у сільській місцевості; сільська школа; сільське подвір'я; підтримки індивідуального житлового будівництва на селі; розвитку туризму тощо). Вони, як правило не корелюються і не координуються у процесі підготовки та реалізації.

ДОРАДНИЦТВО ТА СІЛЬСЬКІ ГРОМАДИ

Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»¹⁵⁶ визначає основні завдання такої діяльності:

- підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок к прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки;
- надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо;
- надання до радчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства;
- поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки;
- сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо;
- робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм;
- інші завдання, визначені законом.

Окреслене коло завдань сільськогосподарських дорадчих служб та сільськогосподарських дорадників дає підстави розглядати дорадництво як необхідний елемент в системі розвитку територіальних громад

У ЄС та інших країнах, де на вістрі аграрної політики є постулати сільського розвитку, а не тільки розвитку аграрного виробництва, де дорадництво стало системою, дорадчі служби все частіше називають дорадчими службами саме сільського розвитку.

Очевидною є необхідність вирішення двох нагальних проблем:

1) налагодження системних комунікацій між інституціями місцевої влади та сільськогосподарськими інституціями, зокрема, між дорадчими службами та територіальними громадами

2) підготовка механізмів (моделей) залучення місцевих громад до сільськогосподарського дорадництва.

Сільськогосподарських дорадників та дорадчі служби об'єднує Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України¹⁵⁷.

Зближення системи сільськогосподарського дорадництва та ОТГ є об'єктивною необхідністю та дозволить отримати синергетичний ефект: підвищення спроможності сільських територіальних громад вирішувати власні проблеми самостійно та підвищення рівня життя сільського населення.

¹⁵⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>

¹⁵⁷ www.dorada.org.ua

СІЛЬСЬКО- ГОСПОДАРСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА

Фермерські господарства є основою аграрної економіки більшості країн світу. Як правило, вони невеликі за розмірами¹⁵⁸. У країнах Євросоюзу 95% фермерських господарств не мають постійних найманих працівників. Всі роботи на фермах виконують в основному самі фермери та члени їх сімей. Сторонні працівники залучаються лише для виконання сезонних робіт на порівняно менш тривалі періоди. Владні структури цих країн у своїй аграрній політиці поряд із стимулюванням концентрації виробництва і вдосконаленням його структури сприяють розвиткові сімейних ферм¹⁵⁹.

Станом на 1 жовтня 2021 року кількість фермерських господарств в Україні становила 48 609¹⁶⁰.

Закон України «Про фермерське господарство» визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України.

Закон України «Про фермерське господарство» **не поширюється на громадян, які ведуть особисте селянське господарство** або які використовують земельні ділянки для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибні ділянки), садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби.

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

Кабінет Міністрів України щорічно в проекті Державного бюджету України передбачає **кошти на підтримку** фермерських господарств.

Закон України «Про фермерське господарство»

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування щороку в проектах місцевих бюджетів можуть передбачати кошти на підтримку фермерських господарств.

Новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення), фермерським господарствам, зокрема з відокремленими фермерськими садибами, сімейним фермерським господарствам, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, надається допомога за рахунок коштів державного бюджету, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, а також може надаватися за рахунок *коштів місцевих бюджетів*.

Фермерське господарство має право вступати в договірні відносини з будь-якими юридичними або фізичними особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Громади відіграють велику роль у створенні фермерських господарств, оскільки можуть передавати земельні ділянки комунальної власності для ведення фермерського господарства відповідно до законодавства. Відповідно до норм Земельного кодексу України¹⁶¹, Громадяни — члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю).

СІМЕЙНІ ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА

Сімейні фермерські господарства — це світовий тренд. Доказом цього є той факт, що ООН проголосила 2019-2028 роки Декадою сімейних фермерських господарств¹⁶².

Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство»¹⁶³, сімейні фермерські господарства (СФГ) є одним із видів фермерського господарства і можуть бути двох типів:

- СФГ як юридична особа;
- СФГ без статусу юридичної особи, що організовується на основі діяльності фізичної особи — підприємця.

СФГ без статусу юридичної особи є особливо цікавими для селян:

- через простоту створення та
- через можливість користуватися усіма видами держав-

¹⁵⁸ <https://latifundist.com/193-efektivn-fermeri-chi-neefektivn-agroholdingi>

¹⁵⁹ <https://magazine.faaf.org.ua/rozvitok-fermerstva-v-krainah-evrosoyuzu-yogo-finansuvannya-y-opodatkuвання.html>

¹⁶⁰ <https://agropolit.com/news/22350-za-2021-rik-v-ukrayini-stvorili-806-fermerskih-gospodarstv--derjstat>

¹⁶¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

ної підтримки, передбаченої для фермерських господарств за простоти ведення обліку та звітності.

Фермерське господарство, зареєстроване як **юридична особа**, має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності *використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України.*

Статтею 8-1 Закону України «Про фермерське господарство»¹⁶⁴ регулюються **особливості створення та діяльності сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи.**

Типова форма договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства¹⁶⁵ затверджена Міністерством аграрної політики та продовольства України.

Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України»¹⁶⁶ передбачена додаткова **фінансова підтримка СФГ** через механізм доплати на користь застрахованих осіб-членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

¹⁶² <https://www.fao.org/3/ca4672en/ca4672en.pdf>

¹⁶³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

¹⁶⁴ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

¹⁶⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-19#Text>

¹⁶⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ФОНД ПІДТРИМКИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Український державний фонд підтримки фермерських господарств¹⁶⁷ є державною бюджетною установою, яка виконує функції з реалізації державної політики щодо підтримки становлення і розвитку фермерських господарств.

Укрдержфонд має регіональні відділення в Автономній Республіці Крим та областях¹⁶⁸.

Напрями діяльності Укрдержфонду:

- Забезпечення ефективного використання та своєчасного повернення коштів, що виділяються на фінансову підтримку фермерських господарств з Державного бюджету
 - Визначення розміру потреби у коштах для фінансової підтримки фермерських господарств
 - Надання фінансової допомоги фермерським господарствам з відокремленими садибами, фермерським господарствам, які проводять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях на безповоротній основі і на конкурсних засадах на поворотній основі, а іншим фермерським господарствам — тільки на конкурсних засадах на поворотній основі.
 - Фінансування витрат, пов'язаних з розробкою проєктів відведення земельних ділянок для ведення фермерського господарства.
 - Надання кредитів фермерським господарствам для виробництва, переробки і збуту власно виробленої продукції на здійснення виробничої діяльності, придбання землі сільськогосподарського призначення.
 - Активізація підприємницької діяльності фермерських господарств через створення ними сільськогосподарських

обслуговуючих кооперативів та кредитних спілок, інших сервісних переробних та збутових підприємств.

- Сприяння кадровому, дорадчому, інформаційному, науково-технічному забезпеченню фермерських господарств в умовах ринкової економіки тощо.

Адреса дирекції:

Україна, 01001, м. Київ, вул. Б. Грінченка, 1, кім. 503-511.

Телефон: +38 (066) 077 76 12 , (044) 223-35-86.

E-mail: ukrdergfond@ukr.net.

АСОЦІАЦІЯ ФЕРМЕРІВ ТА ПРИВАТНИХ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ УКРАЇНИ

Представницьким органом фермерських господарств України є Асоціація фермерів та приватних землевласників України (АФЗУ)¹⁶⁹.

Метою АФЗУ є сприяння розвитку масового фермерського руху на Україні та консолідація зусиль своїх членів, а також прогресивних верств населення України для сприяння створенню і розвитку альтернативного державному, конкурентоспроможного, високотоварного господарського укладу в аграрному секторі економіки України, заснованого на приватній власності на землю, засоби виробництва, вироблену продукцію та доходи. Захист законних соціальних, економічних та інших інтересів своїх членів.

¹⁶⁷ <https://udf.gov.ua/>

¹⁶⁸ <https://udf.gov.ua/index.php/pro-fond/rehionalni-vidlennia>

¹⁶⁹ <https://farmer.co.ua/ua/>

АФЗУ має власні представництва (обласні та районні асоціації) у всіх регіонах України¹⁷⁰.

ІНСТРУМЕНТИ ПІДТІРКИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106 затверджено **Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств**.¹⁷¹ Цей Порядок визначає механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств».

Окрім того фермери можуть скористатися іншими видами державної підтримки, які передбачені для сільськогосподарських товаровиробників.

Більше актуальної інформації про види та обсяги державної підтримки фермерів можна дізнатися на сайтах Міністерства аграрної політики та продовольства України¹⁷² та Українського державного фонду підтримки фермерських господарств¹⁷³.

Існує також чимало обласних програм і заходів підтримки фермерських господарств. Наприклад, Програма підтримки фермерських господарств Рівненської області на 2021—2023 роки¹⁷⁴. Сільським громадам варто відстежувати їх та допомагати місцевим фермерам отримати доступ до їх ресурсів.

¹⁷⁰ <https://farmer.co.ua/ua/pro-kompaniiu/rehiony>

Чимало є прикладів, коли територіальні громади створюють та реалізують власні програми підтримки фермерських господарств. Наприклад, Програма підтримки аграрного сектору та розвитку сільських територій Сергіївської об'єднаної територіальної громади¹⁷⁵.

ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА

Відповідно до Закону України «Про особисте селянське господарство» (ОСГ)¹⁷⁶, особисте селянське господарство — це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

¹⁷⁰ <https://farmer.co.ua/ua/pro-kompaniiu/rehiony>

¹⁷¹ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF>.

¹⁷² <https://minagro.gov.ua/pidtrimka>

¹⁷³ <https://udf.gov.ua/>

¹⁷⁴ <https://www.rv.gov.ua/npas/pro-programu-pidtrimki-fermerskih-gospodarstv-rivnenskoyi-oblasti-na-2021-2023-roki-772-2020>

¹⁷⁵ <https://sergiyvska-rada.gov.ua/vlada/prohramy/743-prohrama-pidtrymky-ahrnaroho-sektoru-ta-rozvytku-silskykh-terytorii-serhiivskoi-obiednanoi-terytorialnoi-hromady-za-priorityetnymy-napriamkamy-na-period-do-2020-roku>

¹⁷⁶ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

Діяльність, пов'язана з веденням ОСГ, не відноситься до підприємницької діяльності. Територіальні громади не вбачаючи у ОСГ платника податку, як правило, мали уваги приділяють роботі з ОСГ.

Як показує практика, особисті селянські господарства виконують такі функції¹⁷⁷:

- 1) займаються виробництвом тієї продукції, яку недоцільно виготовляти в умовах великотоварного виробництва;
- 2) забезпечують більш оперативну реалізацію продукції, що швидко псується;
- 3) дозволяють більш повно використати трудові ресурси, які незайняті в суспільному виробництві;
- 4) задовольняють потреби сільських жителів та їх сімей у продуктах харчування;
- 5) є джерелом додаткових доходів через реалізацію лишків сільськогосподарської продукції;
- 6) здійснюють самозайнятість населення та стабілізують міграцію у місто;
- 7) є чинником збереження сільського способу життя і сільської культури

ОСГ — це великий резерв для створення сімейних фермерських господарств.

Облік особистих селянських господарств здійснюють сільські, селищні, міські ради за місцем розташування земельної ділянки в порядку, визначеному Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (наказ від 14.04.2017 року № 572)¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Кондратюк О. І. Розвиток сільського господарства України в умовах продовольчої кризи / О. І. Кондратюк // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 129-132.

¹⁷⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0574-17#Text>

Закон України **«Про особисте селянське господарство»**

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до регіональних програм щорічно передбачають кошти в проектах місцевих бюджетів на підтримку особистих селянських господарств.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень сприяють особистим селянським господарствам:

- в організації у сільській місцевості кредитних спілок, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів для надання послуг із заготівлі, зберігання, переробки та збуту сільськогосподарської продукції, спільного використання технічних і транспортних засобів та соціально-побутового обслуговування, забезпечення кормами і молодняком худоби та птиці;
- в організації діяльності з надання інженерно-технічних, ветеринарних, агрономічних, зоотехнічних та інших послуг, а також послуг із забезпечення сортовим насінням, садівним матеріалом, племінною та продуктивною худобою, гібридами та кросами птиці, сільськогосподарською технікою та обладнанням;
- у виділенні земельних ділянок єдиним масивом;
- в отриманні кредитів для будівництва житла, господарських будівель і споруд, придбання сільськогосподарської техніки та обладнання;
- в організації у сільській місцевості фахової підготовки та перепідготовки членів особистого селянського господарства.

ОРГАНІЧНЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Органічне землеробство — це один із способів диверсифікації діяльності «традиційних» господарств для збільшення та забезпечення сталості доходів, а також інструмент позитивного впливу на навколишнє середовище.

Органічні продукти — продукція сільського господарства та харчової промисловості, виготовлена відповідно до затверджених правил (стандартів), які передбачають мінімізацію використання пестицидів, синтетичних мінеральних добрив, регуляторів росту, штучних харчових добавок, а також забороняють використання ГМО¹⁷⁹.

Органічне виробництво в Україні регулюється Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»¹⁸⁰, а також відповідними підзаконними нормативно-правовими актами.

Найбільш знаними українськими організаціями органічного руху Федерація органічного руху України¹⁸¹, Клуб органічного землеробства¹⁸², «Органічна Україна»¹⁸³, «Органік Стандарт»¹⁸⁴.

НІШЕВЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Нішеві культури привертають значно менше уваги аграріїв, ніж традиційні найбільш поширені зернові та олійні, такі як пшениця, кукурудза, соняшник і соя. Однак їх економічний потенціал, у тому числі і експортний, є не менш значущим для розвитку агробізнесу, а за рівнем прибутковості

виросування окремих із цих культур може істотно перевищувати найбільш поширені його види та напрями¹⁸⁵.

Не існує правового визначення терміну «нішева продукція», хоча у вживається доволі часто останні часом. Спроба узаконити цей термін зроблена у проекті Закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»¹⁸⁶: «Нішева сільськогосподарська продукція — продукція, яка є малопоширеною на аграрному ринку».

До нішевих культур відносять сорго, прянощі, горіхи, ягоди, свіжу зелень, часник, сорго, гречку, просо, овес, жито, квасолю, горох, нут, льон, гірчицю а також органічну продукцію, які мають на сьогодні свої переваги з точки зору їх виробництва. Перевага полягає в тому, що в цих нішах поки що відносно невелика конкуренція. Часто такі культури не вимагають значних інвестицій в організацію виробництва, але при цьому забезпечують високий рівень рентабельності.

Вирощування та переробка нішевих культур є цікавим напрямком диверсифікації виробництва та експорту як для малих фермерів, так і для великих компаній¹⁸⁷.

¹⁷⁹ https://uk.wikipedia.org/wiki/Органічні_продукти#Закон_«Про_виробництво_та_обіг_органічної_сільськогосподарської_продукції_та_сировини»

¹⁸⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>

¹⁸¹ www.organic.com.ua.

¹⁸² <http://cluboz.net>

¹⁸³ <https://www.facebook.com/OrganicUkraine/>

¹⁸⁴ www.organicstandard.com.ua

¹⁸⁵ <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/8958-ekonomichni-potentsial-nishevykh-kultur.html>

¹⁸⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63695

¹⁸⁷ <https://minagro.gov.ua/news/virobnitstvo-nishevoi-produktsii-vidkrivae-mozhливist-dlya-malenkogo-virobnika-stati-velikim-gravtsem-olga-trofimtseva>

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КООПЕРАТИВИ

Світ переживає бум *sharing economy*¹⁸⁸ — економіки спільної участі, заснованій на спільному користуванні людськими та фізичними ресурсами. Кооперація у сільському господарстві є логічним продовженням цього тренду і цілком відповідає викликам часу¹⁸⁹.

Сільськогосподарський кооператив — це юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб.

Правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування сільськогосподарської кооперації, особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань визначає Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»¹⁹⁰.

Основними цілями сільськогосподарської кооперації є:

- підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції у сферах виробництва, переробки, заготівлі, закупівлі, зберігання, збуту, продажу сільськогосподарської продукції, забезпечення засобами виробництва і матеріально-технічними ресурсами;
- задоволення економічних, соціальних та інших потреб виробників сільськогосподарської продукції на основі поєднання їхніх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоврядування та самоконтролю, захист їхніх інтересів;
- розвиток інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції;

- створення умов для зниження витрат виробників сільськогосподарської продукції при придбанні необхідних ресурсів, здійсненні виробничої та/або іншої господарської діяльності;
- збільшення доходів виробників сільськогосподарської продукції.

Хоча й остання редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» схвалена парламентом ще 2020 року, ще не внесені зміни до інших законів (наприклад, Податкового кодексі України, окремі норми цього Закону не отримали розвитку в «підзаконних актах, відсутня практика їх застосування, тому допомога фахівців органів управління територіальних громад для тих, хто хоче створити сільськогосподарський кооператив, є надзвичайно важливою.

Є чимала практика підтримки сільськогосподарської кооперації місцевими органами влади та територіальними громадами, наприклад:

- Створення Центру розвитку багатофункціональних кооперативів у Черкаській області в рамках одного із міжнародних проєктів¹⁹¹.
- Окремі програми, спрямовані на розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів¹⁹².
- «Комплексні» програми, спрямовані на розвиток ОСГ, фермерства, кооперативів¹⁹³.
- Районні програми розвитку сільськогосподарської кооперації¹⁹⁴.
- Програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Білозірської об'єднаної територіальної громади на 2018-2020 роки¹⁹⁵; Програма розвитку та підтримки сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу «Ягоди Сергіївки» на 2019-2021 роки¹⁹⁶.

- Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2020 року¹⁹⁷, де йшлося про розвиток сучасних форм кооперації в аграрному секторі у контексті розвитку сільських територій як регіону рівних можливостей»

На жаль, не завжди належним чином передбачено та реалізовано ресурсне забезпечення прийнятих програм, тому їх вплив на розвиток кооперації у регіоні малопомітний.

Прикладом успішної співпраці територіальної громади та кооперативу може слугувати співпраця Сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу «Покрова»¹⁹⁸ та Заболотцівської територіальної громади Львівської області¹⁹⁹.

Інший приклад — село Лосятин Кременецького району Тернопільської області, де було створено сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Лосятинське молочне джерело»²⁰⁰, а його проекти реалізовувалися й за підтримки місцевої громади.

Внесок у розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації зробили Центри розвитку місцевого самоврядування (ЦРМС). Так, Дніпропетровський ЦРМС опікувався Сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом «Перший ягідний» у Могилівській сільській об'єднаній територіальній громаді Дніпропетровській області. ЦРМС організував навчальні візити для вивчення досвіду створення кооперативів в інших регіонах України.

Команда експертів допомагала з пошуком партнерів та вигідної економічної моделі, розвиток кооперативів вивчали у Школі проектного менеджменту²⁰¹.

Сільські громади поки приділяють недостатньо уваги розвитку кооперації на селі. А головними її провайдерами залишаються проекти міжнародної технічної допомоги та сільськогосподарські дорадчі служби, зокрема такі як Львівська аграрна дорадча служба²⁰², Полтавська обласна сільськогосподарська дорадча служба²⁰³, Дніпропетровська сільськогосподарська консультаційна служба²⁰⁴ та інші.

¹⁸⁸ <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/sharing-economy>

¹⁸⁹ https://24tv.ua/kooperatsiya_shlyah_do_vidrodzhennya_ukrayinskogo_sela_n790528.

¹⁹⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>

¹⁹¹ <http://ck-oda.gov.ua/tsestr-rozvytku-bahatofunktsionalnyh-kooperatyviv/>

¹⁹² http://apk.cg.gov.ua/web_docs/2141/const/docs/Programa_COK_2017-2021.pdf

¹⁹³ <http://www.vin.gov.ua/dep-apr/normatyvno-pravova-baza/278-prohramy-pidtrymky-apk/1855-prohrama-rozvytku-osobystykh-selianskykh-fermerskykh-hospodarstv-kooperatyvnoho-rukhu-na-seli-ta-doradnytstva>

¹⁹⁴ http://talnarn.gov.ua/upload/files/rayrada/%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/%D1%81%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%97%20%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8/7%20sklikanya/2%20sesiya/2-21_%D1%80i%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D0%B3%20%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8.doc

¹⁹⁵ <https://bilozirska-gromada.gov.ua/p-r-o-g-r-a-m-a-pidtrimki-rozvitku-silskogospodarskih-obslugovujuchih-kooperativiv-bilozirskoi-ob%E2%80%99ednanoi-teritorialnoi-gromadi-na-201-8-2020-roki-10-3/>

¹⁹⁶ <http://sergiyvska-rada.gov.ua/vlada/prohramy/706-prohrama-rozvytku-ta-pidtrymky-silskohospodarskoho-obsluhovuiuchoho-kooperatyvu-yahody-serhiivky-na-2019-2021-roky>

¹⁹⁷ <http://www.old.rv.gov.ua/sitenew/data/upload/photo/8/strategiya.pdf>

¹⁹⁸ <http://agravery.com/uk/posts/show/naroditisa-znovu-cotiri-istorii-sel-so-procvitaut-zavdaki-kooperacii>.

¹⁹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=Pfu7Qu6bRdQ>

²⁰⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=2K8hX4TD6Ww&t=36s>, <https://www.youtube.com/watch?v=LtOlzykjZ1g>

²⁰¹ <https://decentralization.gov.ua/news/9364>

²⁰² <http://lads.com.ua/>

²⁰³ <https://www.facebook.com/porada.poltava/>

²⁰⁴ <http://www.dsk.org.ua/>

НЕСІЛЬСЬКО- ГОСПОДАРСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІКИ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

Аграрний сектор України є важливою складовою частиною економіки держави та головним чинником подальшого розвитку трансформаційних та інтеграційних процесів, що відбуваються. Однак протягом останніх років **сільськогосподарське виробництво поступово втрачає свої позиції у структурі економіки громад.**

Водночас, інфраструктура більшості сільських поселень України на межі руйнування. Це трапилось через кризовий стан економіки, різке скорочення бюджетного фінансування, неплатоспроможність та заборгованість сільськогосподарських підприємств. Унаслідок цього унеможливлено задоволення потреб сільського населення у соціально-культурних і побутових послугах і, як наслідок, зроблено вкрай проблематичним створення належних умов життя на селі²⁰⁵, що ще більш непривабливими села для проживання, особливо молоді.

В умовах несприятливої кон'юнктури внутрішнього й зовнішнього ринку, стагнації виробництва в поширюється безробіття. Внаслідок соціально-економічного занепаду села поглибилася демографічна криза.

У подоланні цих негативних тенденцій значну роль можуть відіграти несільськогосподарські види діяльності, насамперед ті, які не потребують державних капіталовкладень, а можуть задовольнятися поки що використанням існуючих ресурсів сільських громад, сільського населення, приватного житлового фонду²⁰⁶.

Відходу від сприйняття сільської місцевості тільки як просторової бази агровиробництва значною мірою сприяла концепція багатофункціонального розвитку села за рахунок розміщення об'єктів промислового призначення, переробних і обслуговуючих галузей АПК, сфери послуг, рекреації, охорони здоров'я, відпочинку як найголовнішої передумови його відродження і відтворення на власній демографічній основі²⁰⁷.

Тому на перший план виходить проблема визначення господарських функцій сільських громад, які є не лише конкурентними, а навіть альтернативними сільськогосподарській. Ефективне задіяння потенційних ресурсів здатне значно прискорити їх розвиток і навіть змінити властивості й сутнісні характеристики сільських громад.

Водночас, з огляду на природоохоронну функцію сільських територіальних утворень, розвиваючи ті чи інші види господарської діяльності, треба враховувати зростаюче навантаження на ландшафт.

Процес диверсифікації на сучасному етапі стає важливим чинником стабілізації сільського розвитку. Втрати прибутку з одних галузей можуть бути компенсовані завдяки одержанню більшого прибутку від реалізації продукції інших галузей. У свою чергу економічні втрати з однієї галузі не можуть вплинути на фінансово-економічний стан території, оскільки її питома вага в доходах перестає бути домінуючою.

Сільські громади з вищим ступенем диверсифікації відзначаються вищою стійкістю економіки, особливо в умовах мінливого зовнішнього середовища і прояву кризових явищ: інфляції, неплатежів, низької платоспроможності населення тощо.

²⁰⁵ Організація державного та самоврядного управління розвитком сільських територій / М.Ф. Кропивко // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. — К., 2005. — С. 120-123.

²⁰⁶ http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltsu_2013_23

²⁰⁷ [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20\(1\)_72](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20(1)_72).

СІЛЬСЬКА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК ОБ'ЄКТ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Функціонування та розвиток соціальної сфери, поліпшення якості житлово-комунальних, соціальних, побутових послуг має позитивне значення як для кожного громадянина зокрема, так і для громади, адже розвиненість соціальної сфери визначає рівень добробуту населення.

Перед сільськими громадами постає завдання зберегти і забезпечити ефективне функціонування і подальший розвиток сфери послуг у сільській місцевості для задоволення потреб населення в основних соціально-культурних, житлово-комунальних та побутових послугах.

Більшість об'єктів соціальної інфраструктури у сільській місцевості сьогодні перебуває на балансі сільських та селищних рад, будучи водночас і активом, і головним боєм для місцевої влади. З одного боку, це власність, яка потенційно може приносити прибуток та користь громаді, з іншого — на нових господарів звалилася величезна відповідальність за життєво важливі об'єкти:

- по-перше, потрібно забезпечувати сільське населення соціально-побутовими послугами незалежно від наявних можливостей;
- по-друге, необхідно приймати на свій баланс переважно застарілі приміщення, обладнання тощо, які потребують заміни, будови, капітального та, в кращому випадку, поточного ремонту;
- по-третє, потрібно керувати цими об'єктами для збільшення користі громаді та бюджету, тоді як досвіду, часу та матеріальних ресурсів для ефективного управління, не кажучи вже про розвиток, немає;

- по-четверте, органи місцевого самоврядування не можуть самостійно провадити господарську діяльність та надавати платні послуги для населення, наприклад, з водопостачання. Потрібно створювати чи залучати до співпраці відповідні господарські структури.

Слід пам'ятати, що влада повинна виконувати ту роботу, яку не можуть ефективно та з користю для громади виконувати суб'єкти підприємництва.

ТРАДИЦІЙНІ (НАРОДНІ) РЕМЕСЛА ТА НАРОДНІ ХУДОЖНІ ПРОМИСЛИ

Писанкарство²⁰⁸, гончарство, ковальство, золотарство, обробка шкіри, ткацтво, теслярство, столярство, плетіння, лозоплетіння, килимарство, бондарство, гутництво, стельмаство, різьблення, ткацтво, кераміка — далеко не повний перелік народних ремесел, що можуть приносити додатковий дохід як окремим жителям громаді, так і громаді загалом.

... село Іза, яке вже в 19 столітті було центром лозоплетіння. Першим майстром з лозоплетіння був ремісник Іван Кашко. Він навчив цій справі своїх синів, які стали продавати всілякі вироби з лози. З часом це заняття стало основним видом діяльності для всіх жителів села. Досі центр лозоплетіння славиться своїми талановитими роботами. Все починається влітку. Спочатку лозу заготовляють, обробляють і фарбують. Ближче до осені приступають безпосередньо до виготовлення хитромудрих штучок. Тут вміють плести з лози абсолютно все: кошики різних форм і розмірів, крісла, шафи, стільці, столи, тарілки, підставки та ще багато іншого²⁰⁹.

Народний художній промисел — творча та виробнича діяльність, метою якої є створення художніх виробів декоративно-вжиткового призначення, що здійснюється на основі колективного освоєння і спадкоємного розвитку традицій народного мистецтва у певній місцевості в процесі творчої праці майстрів народних художніх промислів²¹⁰.

Відповідно до Закону України «Про народні художні промисли»²¹¹, Органи влади Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень охороняють права та законні інтереси суб'єктів народних художніх промислів, сприяють створенню умов для виконання ними своєї діяльності, а саме:

- *розробляють та затверджують регіональні програми охорони, відродження, збереження та розвитку народних художніх промислів і осередків народних художніх промислів на відповідній території, а також подають відповідні пропозиції до загальнодержавних програм охорони, відродження, збереження та розвитку народних художніх промислів;*
- *проводять на відповідній території виявлення, обстеження, облік та охорону осередків народних художніх промислів, вносять до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтва пропозиції про визнання осередків народних художніх промислів, що потребують особливої охорони, заповідними територіями народних художніх промислів;*
- *сприяють здійсненню інвестиційної діяльності в галузі народних художніх промислів на відповідній території згідно із законом;*
- *приймають рішення про встановлення відповідно до закону пільгових податкових ставок місцевих податків і зборів, а також звільняють від їх сплати суб'єктів народних художніх промислів;*

- *сприяють організації торгівлі* виробами народних художніх промислів;
- здійснюють контроль щодо заборони використання для виготовлення виробів народних художніх промислів природних рослинних ресурсів, занесених до Червоної книги України та до Переліку видів рослин, що підлягають особливій охороні на відповідній території;
- здійснюють інші заходи підтримки народних художніх промислів відповідно до їх компетенції.

Осередки народних художніх промислів²¹²:

• **Коломия.** Це місто в Івано-Франківській області славиться не лише музеєм писанки, який виглядає, ніби справжнє розписане яйце, а й своїм базаром, на якому можна купити все на світі. В тому числі, й унікальні витвори ручної роботи — вишиванки, писанки тощо.

• **Косів.** Косівська кераміка — ось, що притягує численних туристів до цього міста в Івано-Франківській області. Цю кераміку ви не сплутаєте з іншою: у декоруванні посуду, декоративних елементів та плитки майстри використовують характерні кольори: світло-жовтий, зелений та коричневий. Самі вироби мають світле тло. Також у містечку діє Косівський базар, на якому можна купити різноманітні вироби народного мистецтва.

• **Кролевець.** Це місто у Сумській області, яке дало назву цілому стилю рушників. Кролевецькі рушники відомі своїм насичено-червоним тканим орнаментом. У місті Кролевець нині діє підприємство «Художнє ткацтво», на якому можна купити ці чудові рушники. Крім того, якщо ви — культурний турист, можете просто поїхати до Кролевця, аби поспілкуватися з місцевими мешканцями: серед них — багато митців або містян, які знають цікаві історії про ремісників.

• **Борщів** у Тернопільській області, який став відомий завдяки похмурих сорочкам, вишитим вовняними нитками

темних відтінків. Борщівські сорочки — так називаються легендарні вишиванки, виготовлені у цьому стилі.

- **Опішня** Полтавської області — справжня Мекка для любителів української кераміки. Опішнянська кераміка — одна з найвідоміших в Україні. Ще у ХІХ тут діяли керамічні заводи, а зараз в Опішні працює великий гончарний центр. Раз на рік там організують масштабний фестиваль кераміки (майстер-класи, відвідини музею, круглі столи для гончарів тощо), тож радимо їхати до Опішні саме у цей час.

- **Петриківка.** Петриківський розпис — це традиційні сонячні малюнки, родом з Петриківки Дніпропетровської області. Колись у цьому селі працювали художні підприємства, тож у багатьох мешканців була творча робота. Щоправда, час від часу петриківські вироби були доволі спотворені: характерні розпису квіти малювали біля портретів радянських вождів. Нині петриківські вироби випускають не такими шаленими темпами, проте й мистецтво це повертає собі самобутній вигляд.

- **Космач** Івано-Франківської області. У селі — понад триста майстрів ручної вишивки! Ось, куди треба їхати по вишиванки. Стосовно ж другого популярного ремесла — писанкарства, то у Космачі майстрів ще більше — понад п'ятсот! Також у Космачі виготовляють музичні інструменти, вироби зі шкіри, килими, бондарські вироби.

- **Гавареччина.** Це село розташоване у Львівській області. Прославила це село гаварецька чорнолощена кераміка. Таємниці чорної кераміки тут передають з покоління в покоління, відтак тут посуд виготовляють справжні майстри! Проте Гавареччина — доволі невідоме село (порівняно з Космачем, наприклад). Тому нині йдеться про збереження місцевих традицій, адже село нині занепадає.

- **Великі Сорочинці.** Це село, мабуть, в Україні знають всі! Саме тут, у Великих Сорочинцях Полтавської області, влітку проводять знаменитий Сорочинський ярмарок. Тож радимо

їхати до Великих Сорочинців саме в ярмаркові дні, щоб купити найрізноманітніші вироби народного мистецтва і, звичайно, натуральний мед!

- **Решетилівка.** Це — відомий центр ткацтва, килимарства та вишивки, розташований у Полтавській області. Відомо, що gobелен решетилівської майстрині Н.Бабенко під назвою «Дерево Життя» прикрашає Блакитну залу ООН у Нью-Йорку. Зараз у Решетилівці діє профільний мистецький ліцей, де вивчають 100 технік вишивки та 4 техніки створення gobеленів!

- **Межиріч.** Це — село Сумської області, відоме, як осередок гончарного мистецтва. Глиняні димарі — ось справжня «візитівка» цього краю! А ще, посуд з червоного глею, який «водиться» лише у Межирічі.

- **Клембівка.** Село Клембівка Вінницької області стало популярним у колах ремісників через бездоганні вишиті рушники місцевих майстринь. Тож якщо ви хочете купити справді самобутній український рушник або розвідати таємниці вишивальниць, рушайте до Клембівки!

²⁰⁸ <http://traditions.in.ua/remesla>.

²⁰⁹ https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/68110_centra-lozopleteniya-iza.htm

²¹⁰ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2547-14>

²¹¹ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2547-14>

²¹² <http://made-in-ukraine.info/oseredky-narodnykh-promysliv-ukrayiny/>

ЛОКАЛЬНА ПРОДУКЦІЯ, ПРОДУКЦІЯ З ГЕОГРАФІЧНИМ МАРКУВАННЯМ²¹³

Кожен регіон, кожне село має щось особливе. Щоб посмакувати цим особливим люди їдуть з усього світу. І готові платити за це високу ціну.

Шампанське, коньяк... Незаперечними першопрохідцями у сфері традиційних та регіональних продуктів в Європі були Франція та Італія. Вже в тридцяті роки 20-го сторіччя там розпочали формальний захист вин і спиртних напоїв, вироблених у визначених регіонах країни.

Три схеми Європейського Союзу щодо географічних зазначень і традиційних особливостей, відомих як захищене зазначення походження (PDO), захищене географічне зазначення (PGI) і гарантована традиційна особливість (TSG), просувають і захищають назви якісних сільськогосподарських продуктів і харчових продуктів²¹⁴.

Ефективним механізмом розбудови ініціатив, спрямованих на активізацію та розвиток сільських територій є створення та розвиток системи захищених назв походження, географічного маркування та гарантованої специфіки, тобто підтримка різноманітності сільськогосподарської продукції шляхом виробництва та популяризації продукції зі специфічними рисами. Зумовлено це тим, що система захисту регіональних та традиційних продуктів має на меті економічний розвиток сільських громад, підвищення доходів сільських товаровиробників, зримання сільських жителів у цій місцевості. З іншого боку, ця система задовольняє очікування споживачів, котрі все частіше звертають увагу на якість харчових продуктів, та на їхнє розпізнавальне географічне походження.

Захищена назва походження (PDO) підтверджує, що продукт має особливі характеристики виключно завдяки можливостям виробництва та регіону з якого він походить. Саме тому, головною умовою для такого маркування є необхідність здійснення всіх стадій виробництва даного товару у визначеній місцевості. Відповідно існує об'єктивний та прямий зв'язок між якість продукту та його географічним походженням.

Захищена географічна ознака (PGI) засвідчує, що особливі характеристики даної продукції асоціюються з певним регіоном у якому має відбуватися хоча б одна зі стадій виробництва. У той же час сировина, яка необхідна для її виробництва може походити з іншої місцевості. Таким чином, захищена назва походження (PDO) передбачає більш тісний зв'язок із територією походження.

Традиційна гарантована страва (TSG) використовується для продуктів з особливими характеристиками, що залежать від традиційних інгредієнтів або виробляються з використанням традиційних методів. Тобто види товарів можуть випускатися будь-якими виробниками, але вони мають відповідати традиційній технології, яка надає особливих характеристик (смак, колір, форма тощо) даному товару та вирізняє серед інших продуктів даної категорії.

1999 року було прийнято **Закон України «Про охорону прав на зазначення походження товарів»**, який визначає правові засади охорони прав на зазначення походження товарів в Україні та регулює відносини, що виникають у зв'язку з їх набуттям, використанням та захистом.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про охорону прав на зазначення походження товарів

географічне зазначення походження (далі — ГЗП) товару — будь-яке словесне чи зображувальне (графічне) позначення, що прямо чи опосередковано вказує на географічне місце походження товару, який має певні якості, репутацію або інші характеристики, в основному зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами чи людським фактором або поєднанням цих природних умов і людського фактора;

Відомості Державного реєстру України назв місць походження та географічних значень походження товарів і прав на використання зареєстрованих кваліфікованих значень походження товарів (КЗПТ) можна переглянути на сайті ДП «Український Інститут інтелектуальної власності»²¹⁵. У цих Відомостях серед інших можна знайти такі продукти:

- Сир «Гуцульська овеча бриндзя»
- Сир «Гуцульська коров'яча бриндзя»
- Мелітопольська черешня.

Гуцульська овеча бриндзя²¹⁶ — це перший український продукт, що має географічне зазначення походження товару.

Заявку на реєстрацію географічного зазначення подано 2018 року від імені громадської спілки «Асоціація виробників традиційних карпатських високогірних сирів»²¹⁷.

Сир має право виготовлятися у певних зонах Закарпаття, Буковини та Прикарпаття.

Асоціація також планує домогтися повернення до традицій визрівання бриндзи в дерев'яних барилах, яка майже зникла в останні десятиліття.

Згідно із ліцензією, сир «Гуцульська овеча бриндзя» виготовляється на полонинах українських Карпат з гірського

овечого молока відповідно до традицій, які тягнуться ще з 15 століття. Вівці випасаються протягом 120 днів літнього періоду на високогір'ї на висоті не нижче 700 метрів над рівнем моря. І чим більш високогірніше випасання, то, відповідно, і більша специфікація цього карпатського сиру. І до свіжого овечого молока, яке зціджують через смерекову гілку, вівчар додає фермент — кляг. І за цією технологією виготовляє сир будз. І після дозрівання будзу, його перемелюють і змішують із сіллю, — на цьому етапі утворюється бриндзя. Усі процеси її виготовлення — виключно вручну.

Значний внесок у наближення системи географічних зазначень в Україні до відповідної системи ЄС у відповідності до Угоди про асоціацію Україна-ЄС зробив Проект ЄС «Підтримка розвитку системи географічних зазначень в Україні»²¹⁸

Є декілька цікавих проектів які розвивають туризм (гастрономічний, пізнавальний), локальний бізнес, пропагуючи локальні продукти:

- Дороги вина та смаку України²¹⁹.
- Дорога вина та смаку Української Бессарабії²²⁰.
- Громадська спілка «Національна еногастрономічна туристична мережа дороги вина та смаку України»²²¹.

²¹³ Продукти із географічним зазначенням в Україні — сьогодення та перспективи розвитку / [Р. Я. Корінець, В. М. Терес, Ю. О. Бакун та ін.] // Теорія і практика ринків, 2011. — С. 38—39.

²¹⁴ <https://garnachagrenache.com/european-quality-certification-pdo-pgi-tsg-explained/>

²¹⁵ http://www.uipv.org/ua/kzpt_Uk

²¹⁶ https://uk.wikipedia.org/wiki/Гуцульська_овеча_бриндзя

²¹⁷ <https://www.facebook.com/sheepbryndzyaGI/>

²¹⁸ <https://ukrainiangis.com.ua/>

²¹⁹ <https://www.facebook.com/WineTastyUkraine/>

²²⁰ <https://www.facebook.com/Wine.and.taste.route.of.Ukrainian.Bessarabia/>

²²¹ <https://zruchno.travel/News/New/5691?lang=ua>

Полтавські галушки, волинський мацик, ялтинська цибуля, закарпатський шовдарь ...

А чи задумувалися Ви над тим, якими особливими продуктами можуть здивувати туристів Ваші громади?

Як розповісти про них світу?

Як, за рахунок цього, збільшити доходи громади?

СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ

Поняття «сільський зелений туризм» уперше в законодавстві застосували в Законі України «Про особисте селянське господарство»²²², що дало правові підстави вести діалог про непідприємницький характер діяльності у сфері СЗТ та сприяло її подальшому розвитку саме на базі таких господарств.

Закон України «Про туризм»²²³ передбачає, що залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму, зокрема: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; **екологічний (зелений)**; **сільський**; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо. *Окремого закону про сільський чи зелений туризм немає.*

Практично усі сфери туризму можуть розвиватися у сільських громадах.

Відповідно до Закону України «Про туризм», *представницькі органи місцевого самоврядування — сільські, селищні, міські ради відповідно до їх повноважень:*

- затверджують місцеві програми розвитку туризму;
- визначають кошти місцевих бюджетів для фінансового забезпечення місцевих програм розвитку туризму;
- доручають своїм виконавчим органам фінансування місцевих програм розвитку туризму за рахунок коштів місцевого бюджету;
- вживають заходів для стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність з надання туристичних послуг.

European Federation of Farm and Village Tourism / Європейська федерація фермерського і сільського туризму (EuroGites)²²⁴, згідно з засадами сталого розвитку сільських територій, реалізує соціальну місію сільського туризму.

В Україні питаннями розроблення стандартів та критеріїв якості в сфері сільського зеленого туризму опікується Спілка сільського зеленого туризму України²²⁵.

В Україні діє Програма добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба», яку розробила Спілка сільського зеленого туризму України»²²⁶.

²²² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>

²²³ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80/print>

²²⁴ <https://destinet.eu/who-who/civil-society-ngos/fastlain/expert-group-section/research-scientific-bodies-europe/eurogites>

²²⁵ <https://www.facebook.com/spilkaszt/>

²²⁶ <https://www.facebook.com/ugs.sztu/>

Рекомендації для громад щодо необхідних кроків для досягнення успіху в сільському туризмі:

- туризм на сільських територіях успішно розвиватиметься тоді, коли його пропозиції будуть детально визначені, а організації, які об'єднують осіб, що бажають займатися туристичною діяльністю, будуть послуговуватись однаковими стандартами, зрозумілими пересічному споживачеві;
- для забезпечення сільському туризму відповідного місця на ринку туристичних послуг важливим є не лише комплексне представлення пропозиції (як продукту), але й добре знання споживача;
- очікуваного економічного ефекту легше досягнути завдяки чіткій ідентифікації туристичного продукту (ідентифікація має бути доступною для споживача (туристичні сайти, соцмережі тощо), належним чином візуалізована (фотографії, відеоролики) і надана для ознайомлення потенціальним туристам);
- організація комерційної мережі продажу туристичного продукту з метою рекламування туристичної пропозиції села;
- обмін досвідом для подальшого розвитку сільських територій, підвищення якісного рівня туристичного продукту.

ПАРТНЕРСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

ПАРТНЕРСТВО ГРОМАДИ ТА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ²²⁷

Що можуть і мають робити усі підприємці та конкретні суб'єкти підприємницької діяльності (СПД) для розвитку місцевої громади й яким чином такі зусилля позитивно впливатимуть на розвиток їхнього бізнесу?

Участь підприємців у конкретизації програм місцевого розвитку в частині узгодженості по-зицій підприємців і місцевих громад щодо механізмів та порядку наповнення місцевих бюджетів, їх виконання, забезпечення зайнятості, підтримки інфраструктурного розвитку.

Які вигоди одержать усі підприємці, кожен вид підприємництва, кожен СПД від активізації своєї участі в сільському розвитку?

Це означає необхідність конкретизації планів розвитку в частині місцевих гарантій недоторканості власності, стабільності місцевих правил і рішень щодо режиму її використання, оподаткування, ліквідності. Визначені ними соціальні зобов'язання окремих СПД *усіх галузей* мають бути

гнучким по відношенню до їх господарського й фінансового стану, включати зустрічні зобов'язання місцевих громад щодо сприяння їх модернізації та розширення.

Як відрізнятимуться зобов'язання великих і малих підприємців щодо участі у сільському розвитку та вигоди від її активізації?

Це вимагає досягнення (у процесі прийняття й виконання відповідних програм) домовленостей стосовно справедливого перерозподілу соціальних зобов'язань між підприємцями, їх зміни залежно від розвитку підприємств. Наприклад, великі підприємства можуть бути заінтересовані у фінансовому забезпеченні сільського розвитку, тоді як малі — в облаштуванні території через виконання частини робіт трудовими та технічними ресурсами тощо.

Якими будуть форми участі у сільському розвитку місцевих і немісцевих підприємців та як вони будуть диференціюватися?

Місцеві підприємці повинні мати перевагу не стільки при формуванні місцевих бюджетів (як-то через певні преференції), скільки в частині його виконання завдяки безпосередньому впливу на зміст планів розвитку громад. Натомість немісцеві СПД, наповнюючи місцеві бюджети визначеною на конкурентних засадах платою за виробничі ресурси комунальної власності та сплатою податків і зборів, мали б обмежуватися своїм внеском у фінансування програм розвитку сільських громад.

Якими мають бути інституційно-організаційні механізми взаємодії підприємців та громад у розв'язанні проблем формування й реалізації планів сільського розвитку?

Програми розвитку сільських громад мають формуватися на основі довгострокового співробітництва та соціального

партнерства, що включає визначеність критеріїв їх формування й коригування. Участь підприємців у обговоренні та затвердженні генеральних планів, планів розвитку територій (як у частині планування, так і в частині фінансування) має забезпечити їхню реалістичність із погляду ендогенних, доступних громаді ресурсів.

Як можуть місцеві громади підтримувати створення нових СПД?

Це стосується усунення місцевих адміністративних, податкових та процедурних перешкод щодо диверсифікації підприємницької діяльності на селі. З розвитком децентралізації все більшої значимості набиратимуть також можливості місцевих громад щодо надання в оренду (приватизації) комунальних ділянок, споруд і будівель для ведення підприємницької діяльності, інших видів ресурсної підтримки створюваних СПД.

Суттєве значення має активна позиція місцевих громад у частині організації навчання й тренінгів, що сприяли б ознайомленню економічно активних селян із процедурами створення СПД, оволодінню ними основами підприємницької діяльності, фінансової звітності тощо. Запорукою їх ефективності є також утримання органів місцевого самоврядування від протекціонізму щодо окремих СПД в процесі їх економічної конкуренції.

²²⁷ http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_11_11

ПІДХІД LEADER ТА СІЛЬСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Акронім «LEADER» походить від французької фрази «Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale», що означає «Зв'язки між видами діяльності для розвитку сільської економіки».

Ідея полягала в тому, щоб залучити енергію та ресурси людей і місцевих організацій як суб'єктів розвитку, а не бенефіціарів, надавши їм можливість зробити внесок у майбутній розвиток їхніх сільських територій шляхом **формування місцевих груп дій (LAG)** партнерства між державними, приватними та цивільними секторами.

Підхід LEADER був запропонований 1990 році у відповідь на неспроможність традиційної політики «зверху вниз» вирішити проблеми, з якими стикаються багато сільських районів Європи.

Успіх LEADER у сільській місцевості спонукав до застосування цього підходу в інших типах територій. Для цього ширшого застосування зараз використовується термін «Місцевий розвиток під керівництвом громади» (Community-Led Local Development - CLLD).

Сім особливостей/принципів LEADER²²⁸:

1. Підхід «знизу вгору» лежить в основі LEADER. Вважається, що місцеве населення є найкращим експертом у розвитку своєї території. Цей висхідний підхід означає, що місцева громада та місцеві гравці можуть допомогти визначити шлях розвитку для своєї території відповідно до їхніх потреб, очікувань і планів. Завдяки колективному підходу з

делегованим прийняттям рішень вони можуть взяти на себе відповідальність за майбутнє своєї території. Вони приймають рішення щодо місцевої стратегії та вибору пріоритетів. Активна участь заохочується на кожному етапі процесу; під час розробки LAG і стратегії, реалізації, оцінки та перегляду. Залучення місцевих суб'єктів повинно бути справедливим і прозорим. Цей висхідний підхід закріплено в нормативних актах ЄС, які гарантують, що жодна група інтересів не може мати більшість.

2. Територіальний підхід. LEADER та місцевий розвиток, керований громадою, засновані на різних способах ведення справ, які поєднують три елементи місцевої території, партнерства та стратегії розвитку в рамках єдиного підходу. Територія формує основу для розвитку місцевого партнерства та стратегії, створюючи позитивне бачення того, що може бути підкріплено активним альянсом місцевих зацікавлених сторін. *Відповідно до «територіального підходу» програмне фінансування спрямоване на пріоритети території в цілому, а не на конкретні проекти чи групи проектів (таким чином, воно відрізняється від «проектного підходу»).*

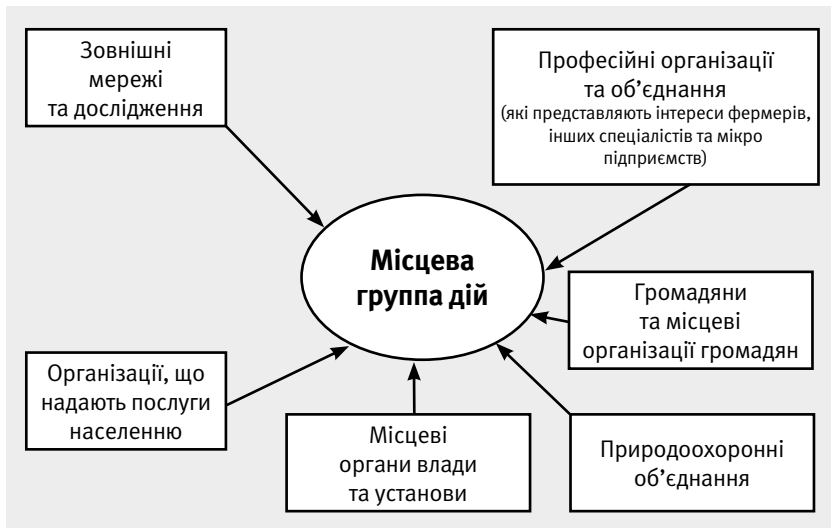
Територія зазвичай включає невелику, однорідну, соціально та функціонально згуртовану територію, яка часто характеризується спільними традиціями, місцевою ідентичністю, почуттям приналежності або спільними потребами та очікуваннями. Наявність такої зосередженості на території дозволяє місцевому партнерству працювати разом, щоб визначити та вирішити місцеві сильні сторони, проблеми та можливості, мобілізуючи ендогенний потенціал та ресурси території.

Обрана територія повинна мати достатню узгодженість і критичну масу з точки зору людських, фінансових і економічних ресурсів для підтримки життєздатної стратегії місцевого розвитку.

Територія повинна мати чітко визначені географічні кордони, принцип LEADER полягає в тому, що вони не повинні слідувати адміністративним кордонам (можливо, скоріше слідувати функціональним).

Території повинні відповідати критеріям чисельності населення LEADER (від 10 000 до 150 000 у більшості випадків), а також можуть підпадати під інші спеціальні критерії для держав-членів. Межі території можуть бути переглянуті в міру розвитку стратегії та партнерства залежно від пріоритетів розвитку та учасників.

3. Місцеве партнерство. Місцеві партнерства для розвитку територій працюють через спеціальний та структурований механізм управління — у LEADER це називається Місцевою групою дій (LAG). Залучення до партнерства означає, що люди, які раніше були пасивними «бенефіціарами» політики, стають активними партнерами та рушійними силами розвитку своєї території; це визначальна характеристика місцевого розвитку під керівництвом громади.

Важливо зазначити, що немає двох однакових партнерств за своїм походженням або розвитком і що жодне партнерство не народжується ідеально сформованим. Партнерство має відповідати їхньому регіону та реаліям їхнього місцевого контексту, визнаючи, що потрібен час, зусилля та зобов'язання для побудови необхідної довіри та робочих стосунків. Це нормально, коли членство в партнерстві розвивається разом із розвитком стратегії та роботи LAG.

Однак є деякі важливі принципи, закріплені в Регламентах ЄС. LAG має включати партнерів з державного, приватного та громадянського суспільства; він має бути добре збалансованим і широко репрезентувати місцеві інтереси та різні соціально-економічні сектори в регіоні. На рівні прийняття рішень жоден сектор не може представляти більше 49% членів місцевого партнерства.

Правова форма LAG може відрізнитися від країни до країни, але часто це некомерційна зареєстрована організація.

Незалежно від їх юридичної форми, LAG можуть призначити відповідного партнера, який виступатиме в якості офіційного підзвітного органу.

4. Комплексна та багатогалузева стратегія. CLLD має здійснюватися через інтегровані та багатогалузеві місцеві стратегії розвитку. Це було особливістю LEADER, що відрізняло підхід від традиційної галузевої сільськогосподарської політики «зверху вниз». Як випливає з абревіатури LEADER, він спрямований на створення «зв'язків між сільською економікою та діями щодо розвитку». Таким чином, партнерства та їхні Стратегії місцевого розвитку *спрямовані на використання зв'язків між місцевими секторами для використання потенційних мультиплікаційних ефектів.*

Роблячи це, вони комплексно вивчають і розглядають потреби та можливості регіону для досягнення бажаних спільних цілей. Тому дії та проекти, що містяться в місцевих

стратегіях, повинні бути пов'язані та скоординовані як єдине ціле. Інтегроване не означає всеохоплююче, однак стратегії не повинні намагатися впоратися з усім одразу або надавати всьому однакову вагу, деякі речі мають локальний простір для впливу чи досягнення. У своїх інтегрованих Стратегіях місцевого розвитку LAGs повинні зробити вибір і зосередитися на тих цілях і діях, **які додають цінність підтримці, яка вже існує**, і мають найбільші шанси зробити внесок у зміни, яких вони хочуть досягти.

5. Мережа. Мережа лежить в основі того, що таке LEADER і як він працює. LAG — *це мережа місцевих партнерів, яка через свою стратегію та діяльність сприяє зв'язкам між місцевими учасниками та іншими учасниками ланцюга розвитку.*

Переваги взаємодії в мережі LEADER виходять далеко за межі цього локального горизонту. Місцеві, національні та міжнародні мережі стають дедалі важливішими, об'єднуючи сільських людей, місця та дії. З появою CLLD ширші мережі, що включають зв'язки з несільськими районами, можуть принести нові можливості.

Мережа об'єднує тих, хто бере участь у розповсюдженні та обміні знаннями, своїм досвідом, інноваціями, ідеями та інформацією, розвитку підтримки однолітків, подоланні ізоляції та розбудові потенціалу. Мережування відіграє важливу роль у стимулюванні та підтримці співпраці.

Національні сільські мережі (National Rural Networks — NRN)²²⁹ створюються в усіх державах-членах через Програми розвитку сільських районів. Незважаючи на те, що вони націлені на ширше коло зацікавлених сторін у сільській місцевості, їх повноваження зокрема включають підтримку LAG; деякі включають підгрупи LAG.

Європейська мережа сільського розвитку (European LEADER Association for Rural Development — ENRD)²³⁰ діє

на європейському рівні, безпосередньо допомагаючи як NRN, так і LAG, і включає підгрупу LEADER / CLLD.

Європейська асоціація сільського розвитку ЛІДЕР (ELARD) — це міжнародна некомерційна членська організація та форум співпраці. Членство в ELARD включає велику кількість LAG і багато добровільних національних і регіональних груп LEADER.

6. Інноваційність. Прагнення до інновацій залишається однією з найбільш захоплюючих, новаторських і водночас складних частин підходу LEADER. Пошук та сприяння новим та інноваційним рішенням місцевих проблем або використання можливостей були основною частиною LEADER із самого початку. Інновації стосуються того, що робиться, типів діяльності, що підтримуються, розроблених продуктів чи послуг тощо, але, що важливо, вони також стосуються того, як все робиться. Власне, на початку сам підхід LEADER був основною інновацією.

Кожна LAG має прагнути внести нові елементи та рішення у розвиток своєї території. Це стосується його стратегії, структур і процесів доставки та анімації, а також прийняття рішень і відбору проектів. Звичайно, не кожна інноваційна ідея матиме успіх; завжди потрібно проводити ретельну оцінку проекту, але допустимий рівень ризику має бути врахований у рішеннях LAG. Створюючи належні умови та ретельно культивує нові та свіжі ідеї, LAG можуть призвести до суттєвих і стійких змін і переваг для своїх територій, що є справжньою доданою вартістю, яку LEADER покликаний досягти.

7. Співробітництво. Міжтериторіальне та міжнародне співробітництво додає ширшого виміру місцевому розвитку в сільській місцевості. Співпраця йде далі, ніж мережеве спілкування, залучаючи місцеве населення та місцеві групи дій до спільної роботи з іншими для реалізації спільного проекту.

Це може залучати інші групи LEADER або подібно сформовану групу в іншому регіоні, державі-члені, або **навіть у країні, що не є членом ЄС.**

Звичайно, співпраця не є самоціллю, у співпраці з іншими має бути чітка мета та користь. Співпраця з іншими регіонами може стати чудовим джерелом інновацій та передачі знань для місцевого населення. Співпраця за програмою LEADER дозволяє сільській місцевості розглянути та скористатися перевагами її різноманітності, представляючи нові перспективи та ідеї з інших територій, імпортуючи та експортуючи успішні підходи та передову практику.

Хоча переваги співпраці можуть бути значними, *так само можуть виникнути труднощі впровадження.* Тому важливо ретельно спланувати, вибрати правильні теми та правильних партнерів і скористатися підтримкою, яку пропонують національні сільські мережі та Європейська мережа сільського розвитку.

²²⁸ Див. також відео: https://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/publications-and-media/media-gallery/videos/en/video_018.html

²²⁹ <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/en/tags/national-rural-network-nrn>

²³⁰ <http://elard.eu/>

СПІВРОБІТНИЦТВО ГРОМАД В УКРАЇНІ

Міста та села мають низку питань, які складно вирішувати самостійно. Наприклад — збір, утилізація та переробка сміття, забезпечення якісного централізованого водопостачання та водовідведення, ремонт та прибирання доріг, організація пасажирських перевезень, утримання пожежної охорони тощо. Впоратися з цим легше, якщо співпрацювати — об'єднувати кошти і зусилля з сусідніми громадами, які в цьому теж зацікавлені²³¹.

Механізм такої міжмуніципальної консолідації передбачений Законом України «Про співробітництво територіальних громад»²³² 2014 року.

Реєстр договорів про співробітництво територіальних громад²³³ засвідчує, що цей механізм поки що майже не застосовується для створення громадами спільних проєктів в аграрній сфері економіки. .

Практичні рекомендації, кращі практики, моніторинги та новини щодо співробітництва громад в Україні можна знайти на сайті «Децентралізація»²³⁴.

²³¹ <https://decentralization.gov.ua/cooperation>

²³² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

²³³ <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/rejestr/>

²³⁴ <https://decentralization.gov.ua/>

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Врахування екологічних характеристик — наявних природних ресурсів, стану довкілля — дозволяє виявити екологічні загрози та чинники конкурентоспроможності громади, забезпечуючи її сталий розвиток. Таке розуміння регіональної політики кореспондує конституційному принципу підтримання екологічної рівноваги на всій території країни (ст.16 Конституції України²³⁵) та змісту статті 360 глави 6 Розділу V Угоди про асоціацію між Україною та ЄС²³⁶, якою, зокрема, передбачено інтеграцію екологічної політики в інші сфери політики держави.

Сільське господарство на більшій частині сільських територій справляє визначальний вплив на довкілля: використовує найбільші площі земельних ресурсів, найбільше споживає прісної води, є великим забруднювачем ґрунту і водних ресурсів мінеральними добривами і отруто-хімікатами. Інтенсивне сільськогосподарське виробництво та, зокрема, промислове тваринництво, є причиною багатьох екологічних викликів: виснаження природних ресурсів, забруднення повітря, води,

ґрунтів, неетичного ставлення до тварин, а також глобальної зміни клімату²³⁷.

Якщо існуючі темпи зростання населення планети збережуться й у майбутньому, то, аби нагодувати його, треба буде лише протягом перших двох десятиліть ХХІ ст. виробити стільки продуктів харчування, скільки їх було вироблено за всі попередні 10 тис. років історії цивілізації. Така задача стимулює застосування швидкорозчинних мінеральних (промислових) добрив, надмірне використання синтетичних пестицидів, агрохімічних засобів, утримання тварин і птахів промисловим шляхом, застосування стимуляторів росту, синтетичних смакових добавок та консерванті, профілактичне застосування лікарських засобів (антибіотики, сповільнювачі), кормів із м'ясо-кісткового борошна (травоїдні тварини), гормональних засобів, керованої репродукція, селекції виключно високопродуктивних видів.

Неконтрольована чи мало контрольована з погляду захисту довкілля, як це має місце в Україні, індустріалізація сільського господарства породжує низку негативних наслідків, зокрема: зниження родючості ґрунту та життєздатності культурних рослин; забруднення ґрунтових і поверхневих вод; зниження біологічного різноманіття, забруднення компонентів навколишнього середовища та підвищення нестабільності екосистем; залишки хімічних речовин у продуктах, їх негативний вплив на здоров'я людей і тварин; забруднення

²³⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²³⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

²³⁷ <http://ecoaction.org.ua/rozvytok-ahropromyslovosti-ne-povynen.html>.

²³⁸ http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDAA_2013_3_20.

²³⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

навколишнього середовища відходами великих відгодівельних пунктів і тваринницьких ферм²³⁸, а також пакувальними матеріалами тощо.

Життя сільської громади не обмежується сільськогосподарською діяльністю. Розміщені тут промислові підприємства, логістична інфраструктура, заклади з надання різноманітних послуг, зони відпочинку, курортів теж впливають на стан навколишнього середовища сільських територій.

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини — невід’ємна умова сталого економічного та соціального розвитку як України загалом, так і кожної сільської громади зокрема..

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»²³⁹ визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

З метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності України по організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтво-

рення природних ресурсів на перспективу розробляються і приймаються державні цільові, міждержавні, місцеві програми. *Отже, територіальні громади, в тому числі сільські, можуть мати власні екологічні програми.*

Місцеві ради несуть відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території в межах своєї компетенції.

ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ

Основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту визначаються Законом України «Про екологічний аудит»²⁴⁰.

Екологічний аудит — це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення заінтересованих органів виконавчої влади або **органів місцевого самоврядування** щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку

ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»²⁴¹ є декілька новел, що стосуються безпосередньо сільської місцевості.

Тут зазначається, що основними джерелами забруднення вод є скиди з промислових об'єктів, неналежний стан інфраструктури водовідведення та очисних споруд, недотримання норм водоохоронних зон, **злив та дренавання токсичних речовин із земель сільськогосподарського призначення.**

Причини виникнення такої ситуації мають комплексний характер та історичні передумови. **Особливо слід відзначити порушення екологічно збалансованого співвідношення між категоріями земель, зменшення території унікальних степових ділянок, надмірну розораність території та порушення природного процесу ґрунтоутворення, використання недосконалих технологій в сільському господарстві,** промисловості, енергетиці, транспортній та інших галузях господарства, орієнтацію на досягнення коротко- та середньострокових економічних вигод, ігноруючи природоохоронну складову та негативні наслідки у довгостроковій перспективі.

Передбачається, що положення Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року і розроблені на її основі національні плани дій будуть інтегровані в регіональні програми соціально-економічного розвитку

²⁴⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-15#Text>

²⁴¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

та деталізовані на рівні регіональних планів дій з охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, на основі яких **будуть розроблені місцеві плани дій з охорони навколишнього природного середовища, підготовлені на рівні територіальних громад, міських, сільських та селищних рад.**

За результатами виконання місцевих планів дій передбачається **посилити значення органів місцевого самоврядування у процесі реалізації державної екологічної політики**, визначити напрями її вдосконалення з урахуванням регіональної специфіки.

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ ТА ДОВКІЛЛЯ

Земельним кодексом України²⁴² (стаття 1) встановлено, що використання власності на землю не може погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. При цьому пріоритет вимог екологічної безпеки є одним із принципів, на базуються земельне законодавство.

До повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст належить й здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності, додержанням земельного та екологічного законодавства.

Закон України «Про охорону земель»²⁴³ визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриття та охорони довкілля.

Використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам є підставою для припинення права користування земельною ділянкою.

Завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»²⁴³ визначає правові, економічні та соціальні основи організації здійснення державного контролю за використанням та охороною земель і спрямований на забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів та охорону довкілля

Закон України «Про землеустрій»²⁴⁵ визначає правові та організаційні основи діяльності у сфері землеустрою і спрямований на регулювання відносин, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами із забезпечення сталого розвитку землекористування.

До повноважень сільських, селищних, міських рад у сфері землеустрою на території сіл, селищ, міст належать:

- а) організація та здійснення землеустрою, проведення інвентаризації земель та земельних ділянок усіх форм власності;
- б) організація та здійснення державного контролю за використанням та охороною земель у межах та порядку, встановлених законом;
- в) координація здійснення землеустрою та контролю за використанням і охороною земель комунальної власності;

²⁴² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

²⁴³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>

²⁴⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>

²⁴⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>

- г) інформування населення про заходи, передбачені землеустроєм;
- г) вирішення інших питань у сфері землеустрою відповідно до закону.

ЕКОЛОГІЯ ТА ІНВЕСТИЦІЇ

Інвестиції для сільських громад є важливим фактором розвитку. Відповідно до **Закону України «Про інвестиційну діяльність»**²⁴⁶, інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) та/або досягається соціальний та екологічний ефект.

Забороняється інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, **екологічних**, архітектурних та інших норм, встановлених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом.

Рішення державного органу **про зупинення або припинення інвестиційної діяльності** може бути прийнято з таких причин: ... якщо її продовження може призвести до порушення встановлених законодавством санітарно-гігієнічних, архітектурних, екологічних та інших норм, прав та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом.

²⁴⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

ІНШЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

До екологічного законодавства, яке в тій чи іншій мірі пов'язані із життям сільської громади, слід віднести й інші закони, сутність яких зрозуміла із їхньої назви:

- Закон України «Про місцеві державні адміністрації»²⁴⁷.
- Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»²⁴⁸.
- Закон України «Про Червону книгу України»²⁴⁹.
- Закон України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення»²⁵⁰.
- Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»²⁵¹.
- Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»²⁵².
- Закон України «Про пестициди та агрохімікати»²⁵³.
- Закон України «Про тваринний світ»²⁵⁴.
- Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами»²⁵⁵.
- Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»²⁵⁶.
- Закон України «Про природно-заповідний фонд України»²⁵⁷.

Деякими законами затверджені державні програми, що стосуються чи то специфічних видів діяльності чи окремих регіонів країни, наприклад:

- Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів»²⁵⁸.

- Закон України «Про Загальнодержавну програму пово-
дження з токсичними відходами»²⁵⁹.

Деякі із законів, як от Закон України «Про екологічну мере-
жу України»²⁶⁰, Закон України «Про Загальнодержавну про-
граму формування національної екологічної мережі України
на 2000-2015 роки» складно оцінити з погляду практичного
впливу на життя сільських громад.

Існує чимало законів, пов'язаних із ратифікацією між-
народних конвенцій, договорів, як от Закон України «Про
ратифікацію Стокгольмської конвенції про стійкі органічні
забруднювачі»²⁶¹, Закон України «Про ратифікацію Поправок
до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують
озоновий шар»²⁶² тощо.

²⁴⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

²⁴⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁴⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>

²⁵⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text>

²⁵¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>

²⁵² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-14#Text>

²⁵³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁵⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>

²⁵⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255/95-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁵⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>

²⁵⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>

²⁵⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2333-14#Text>

²⁵⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1947-14#Text>

²⁶⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text>

²⁶¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/949-16#Text>

²⁶² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255-16#Text>

²⁶³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>

²⁶⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

Слід відзначити, що це неповний перелік екологічного законодавства. Таке законодавство доволі несистемне. Окремі «екологічні» норми можуть зустрічатися й у «непрофільних» законах, як от, наприклад, у Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»²⁶³ чи в Законі України «Про інвестиційну діяльність»²⁶⁴.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Відповідальність за порушення екологічного законодавства може бути як адміністративною, так і кримінальною, що відображено у нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення²⁶⁵ та Кримінального кодексу України²⁶⁶.

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПАСПОРТ ГРОМАДИ

Екологічні паспорти регіону запроваджено наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 23 травня 2014 № 162 «Щодо екологічного паспорту регіону»²⁶⁷.

Екологічний паспорт- аналітичний збірник у якому наведені статистичні та узагальнені дані про стан навколишнього природного середовища по його складових: атмосферне повітря, водні, земельні, лісові ресурси, надра, тваринний і рослинний світ, а також природно-заповідний фонд, стан поводження з відходами, ядерна та радіаційна безпека. Данні, що в ньому відображені, можуть використовуватися при здійсненні планування розвитку регіонів.

Екологічний паспорт не є обов'язковим для територіальних громад. Інституційним інструментом розкриття внутрішнього потенціалу громади є місцеві стратегії. Екологічний паспорт громади може бути добрим підґрунтям для системного аналізу ресурсного потенціалу громади та визначення способів його використання власних стратегіях розвитку.

ЗМІНА КЛІМАТУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА СІЛЬСЬКУ МІСЦЕВІСТЬ

Кліматичні зміни вже відчутні й в Україні та позначаються на сільському господарстві.^{269 270 271 272 273 274}

У Рамковій конвенції ООН про зміну клімату²⁷⁵ визначаючи, що зміна клімату Землі і її несприятливі наслідки є предметом спільного занепокоєння людства.

Розпорядженням КМУ від 7 грудня 2016 р. № 932-р Уряд схвалив Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року. Документом, зокрема, передбачається визначення підстав для розроблення проектів законів та інших нормативно-правових актів для різних складових державної політики у сфері зміни клімату. Також акт визначає основні напрямки реалізації Концепції. А саме, зміцнення інституційної спроможності щодо формування і забезпечення реалізації державної політики у цій сфері, запобігання зміні клімату через скорочення антропогенних викидів і збільшення абсорбції парникових газів та забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку держави, адаптація до зміни клімату. Політично, економічно і науково обґрунтовані рішення з питань зміни клімату повинні прийматися для всіх секторів економіки, включаючи енергетику,

промисловість, агропромисловий комплекс, транспорт, водне, лісове і житлово-комунальне господарства, землекористування, а також охорону здоров'я, збереження і відтворення екосистем.²⁷⁶

Уряд затвердив також План заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року²⁷⁷. Планом передбачено здійснити ряд конкретних заходів щодо формування, забезпечення і реалізації державної політики в сфері зміни клімату та поступового переходу до низьковуглецевого розвитку держави; належного врегулювання діяльності із запобігання зміні клімату через скорочення антропогенних викидів та збільшення абсорбції поглиначами парникових газів; діяльності з адаптації до зміни клімату, зокрема:

²⁶⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

²⁶⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

²⁶⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0162737-14#Text>

²⁶⁸ <http://www.eco-lugansk.gov.ua/2013-12-12-00-50-06-3/2013-12-12-00-50-06-9>

²⁶⁹ <https://meteo.gov.ua/ua/33345/zmi/articles/read/61>

²⁷⁰ http://wwf.panda.org/uk/our_work/climate_change/climate_mitigation/climate_impacts_ua

²⁷¹ https://dt.ua/ECONOMICS/ministr_zvinuivat_globalne_poteplinnya_u_shkodi_dlya_sil'skogo_gospodarstva_ukrayini.html

²⁷² <https://www.radiosvoboda.org/a/27189551.html>

²⁷³ <http://ua.textreferat.com/referat-5405-3.html>

²⁷⁴ <https://www.dw.com/uk/%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D1%88%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%B5-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%BC-%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F%D0%BC/a-4140408>

²⁷⁵ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_044

²⁷⁶ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249573705>

²⁷⁷ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-vikonannya-konceptiyi-realizaciyi-derzhavnoyi-politiki-u-sferi-zmini-klimatu-na-period-do-2030-roku>

Розроблення рекомендацій з адаптації сільського господарства до зміни клімату на період до 2030 року.

- Розроблення і затвердження середньострокового плану дій з адаптації лісового господарства України до зміни клімату.

- Забезпечення включення заходів з адаптації до зміни клімату до планів управління річковими басейнами в рамках впровадження інтегрованих підходів до управління водними ресурсами за басейновим принципом.

- Забезпечення розроблення і затвердження плану заходів щодо адаптації населення до зміни клімату.

- Підготовка та виконання пілотних проєктів з розроблення і реалізації місцевих планів з адаптації до зміни клімату на рівні регіонів, а також міст, селищ і сіл

- Проведення інформаційно-просвітницьких заходів, форумів, конференцій, семінарів та засідань за круглим столом з питань зміни клімату.

- Розроблення модулів з питань, пов'язаних із зміною клімату, та включення їх до: ... відповідних навчальних планів та програм загальноосвітніх середніх шкіл та вищих навчальних закладів професійних програм підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування модулів з питань, пов'язаних із зміною клімату.

- Забезпечення проведення підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних із зміною клімату.

АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА, ЕНЕРГООЩАДЛИВІСТЬ

Сьогодні більше ніж гостро стоїть проблема пошуку нових джерел енергії, при цьому особливе місце займають нетрадиційні. Зниження енергетичної залежності України від традиційних паливних ресурсів, можливе лише за допомогою розвитку і використання власної альтернативної енергетики, яка у якості палива використовує місцеві ресурси (біоенергетика), або взагалі не потребує паливної складової (сонячна, вітрова та мала гідроенергетика).

Європейський союз є одним із лідерів запровадження альтернативної енергетики та відновлюваних джерел енергії та є ініціатором створення багатьох організацій, які фінансують проекти, пов'язані з використанням альтернативної енергетики²⁷⁸.

Підписавши *Паризьку угоду* Україна взяла на себе певні зобов'язання, а саме: згідно *Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»*²⁷⁹ взято за ціль досягти 25% ВДЕ в валовому кінцевому енергоспоживанні.

*Закон України «Про альтернативні джерела енергії»*²⁸⁰ визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі.

Поновлювані джерела енергії набули всебічної підтримки суспільства, оскільки дозволяють значно зменшити викиди CO₂ та інших забруднювачів, порівняно з діяльністю енергетичного сектору економіки.

Потенціал трудової зайнятості у сфері відновлюваної енергетики майже у 5 разів вищий, ніж у викопних палив. Вона забезпечує нові робочі місця на місцевому рівні і може відіграти важливу роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій за рахунок створення вигідних і стабільних джерел прибутку у сільській місцевості.

Поширення відновлюваних джерел є вагомим чинником розвитку віддалених і депресивних регіонів.

Основні види альтернативних джерел енергії, що можуть вироблятися у сільському господарстві ²⁸¹

Вид енергії	Первинне джерело отримання енергії	Напрямок використання	Необхідні умови
Біогаз	Гній тваринного походження	Обігрів приміщень, приготування їжі	Тваринні ферми та птахофабрики
Біодизель	Рослинна олія	Дизельні двигуни внутрішнього згорання	Збільшення посівів олійних культур
Етанол	Зерно кукурудзи, деревина	Двигуни внутрішнього згорання	Розвиток кукурудзи, вирощування деревини
Метанол	Деревина	Двигуни внутрішнього згорання	Вирощування деревини
Генераторний газ	Деревина, вугілля	Обігрів приміщень, приготування їжі	Деревина, вугілля
Солома, брикети	Деревина, солома, рослинні рештки	Обігрів приміщень, приготування їжі	Деревина, брикети, солома

Набуває поширення серед фермерів вирощування енергетично верби. Енергія, вироблена з енергетичної верби, вважається вуглецево-нейтральною, оскільки кількість вуглецю, що виділяється під час спалювання, відповідає кількості вуглецю, що поглинається культурою під час зростання²⁸². Опале листя та вербові корені допомагають збагатити ґрунт мінералами та поживними речовинами. Вкорінені гілки ефективно захищають верхній шар ґрунту від ерозії та зсувів.

Енергетична верба, як і інші енергетичні культури, може вирощуватися на схилах, деградованих землях, запобігаючи подальшій деградації та сприяючи довгостроковому відновленню. Більш масштабне збирання біомаси дозволить зберегти ліси та відновити деградовані землі, а також забезпечить дешевшу та більш екологічну альтернативу природному газу.

Біомаса є не лише відносно екологічно безпечною; виробництво енергії з використанням біомаси з енергетичної верби є засобом для підвищення рівня життя в сільській місцевості в Україні, де, як правило, поширена бідність.

Великі перспективи має розвиток та комерціалізація біоенергетичних технологій у муніципальному секторі²⁸³.

Набуває популярності, в тому числі у сільському господарстві, комунальному господарстві, сонячна енергетика, хоча існує низка факторів, що стримують її розвиток²⁸⁴.

У 2014 році було створено Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України²⁸⁵ як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива. На його сайті можна знайти чимало інформації в частині альтернативної енергетики²⁸⁶.

Перспективним напрямком енергоощадливості є використання технічної біоенергетики — переробка відходів

сільського господарства. Щороку на великих тваринницьких фермах та птахофабриках анаеробним способом можна отримувати екологічно чисті біодобрива і значно покращувати якість стічних вод. Органічна маса має значний енергетичний потенціал, який економічно доцільно використовувати. Переробка гною дозволяє фермі виробляти біогаз, диверсифікуючи власні доходи та зменшуючи витрати на енергетику.. Використання анаеробного бродіння гною дозволяє повернути в ґрунт азот.

Економічний ефект біотехнології (біоконверсії) складається з вартості додаткового врожаю, отриманого за рахунок підвищення врожайності і вивільнення додаткової кількості нафти і природного газу.

Ефективним може бути використання теплових відходів промислових підприємств, ТЕЦ, газокompресорних станцій, газопроводів для обігрівання теплиць.

Застосування теплових відходів і геотермальних вод для теплопостачання тепличних комплексів зменшує затрати та собівартість продукції у порівнянні з традиційною технологією.

²⁷⁸ http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/konkyrs_stud/ES/2_3.pdf

²⁷⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>

²⁸⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>

²⁸¹ http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_1_15

²⁸² <https://undpukraine.exposure.co/post-245557>

²⁸³ <https://www.undp.org/uk/ukraine/projects/розвиток-та-комерціалізація-біоенергетичних-технологій-у-муніципальному-секторі-в-україні>

²⁸⁴ http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ae_2012_5_1-2_24.pdf

²⁸⁵ <http://sae.gov.ua/uk/about/plozhennya-derzhenerhoefektyvnosti-ukrainy>

²⁸⁶ <http://sae.gov.ua/uk/ae>

ВНЕСОК СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД У ЗБЕРЕЖЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Щоб б сільська громада мала «екологічне майбутнє», слід **привчати дітей** змалечку берегти природу, довкілля. Є чимало розроблених тренінгів для дітей у цій сфері, наприклад, тренінгове заняття «За життя без сміття»²⁸⁷; Сценарій заняття до Дня боротьби з продажем первоцвітів²⁸⁸.

Настоятель храму Різдва Христового Української греко-католицької церкви в селі Більшовці Івано-Франківської області Василь Завірач зміг переконати мешканців села у необхідності **сортувати сміття**²⁸⁹.

Проект «Енергоефективне село»²⁹⁰ у Харківській області села Веселе на Харківщині було визнано Кабінетом Міністрів України та Радою Європи кращим проектом у галузі енергоефективності, що реалізуються у сільських населених пунктах. Це успішний приклад, як громада змогла залучити зовнішнє фінансування, майже не витрачаючи власні кошти для переходу на використання відновлювальних джерел енергії: від освітлення вулиць за допомогою сонячної енергії та опалювання школи біомасою – до опалення лікарні за допомогою геотермальної енергії та будівництва власної сонячної електростанції.

За три години їзди від метушливого Берліна розташоване село, де люди намагаються жити в цілковитій гармонії з природою — настільки, наскільки це можливо. Селище називається Сім Лип і є вільною від автомобілів та мобільних телефонів зоною. Воно налічує близько 150 жителів. Його заснували 20 років тому. Стіни будинків тут ізольовані соломною, це заощадує енергію. Струм значною мірою виробляється тут же, в селі, ним же обігривають воду²⁹¹.

²⁸⁷ <https://vseosvita.ua/library/treningove-zanatta-za-zitta-bez-smitta-407944.html>

²⁸⁸ <https://naurok.com.ua/scenariy-teatralizovano-vistavi-pervocvitam-lisu-zhiti-27164.html>

²⁸⁹ <http://argumentua.com/novosti/na-prikarpatt-svyashchenik-navernuv-use-selo-na-sortuvannya-sm-ttya>.

²⁹⁰ <http://www.biowatt.com.ua/trends/rezultati-proektu-energoefektivne-selo-u-harkivskij-oblasti/>.

²⁹¹ <https://www.dw.com/uk/екологічно-чисте-село-під-берліном-як-прожити-без-мобілок-і-авті-вок-відео/a-45076644>

УКРАЇНСЬКІ ІНСТИТУЦІЇ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Перелік інституцій у сфері сільського розвитку є не надто коротким.

Громадська організація «Інститут сільського розвитку»²⁹² була чи не першою інституцією України, що намагалася системно проваджувати ідею сільського розвитку в українську політику та практику. У тому числі через публікації у власному журналі «Аспекти сільського розвитку». На теперішній час організація, де-факто, припинила діяльність.

Громадська організація «Українська мережа сільського розвитку»²⁹³ об'єднує зусилля громадянського суспільства і академічної громадськості для сприяння збереженню і розвитку села на основі нових знань, успішних практик та партнерства.

Всеукраїнська асоціація ОТГ²⁹⁴, Всеукраїнська асоціація громад²⁹⁵ активно працюють над впровадження ідей сталого сільського розвитку у практику територіальних громад.

Громадська організація Центр екологічних ініціатив «Екодія»²⁹⁶ опікується, серед іншого, питаннями збережен-

ня довілля у контексті сільського господарства та сільського розвитку.

Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України²⁹⁷ та її члени — дорадчі служби системно просують ідею дорадчого супроводу сільського розвитку.

Всеукраїнська громадська організація «Спілка сільського зеленого туризму в Україні»²⁹⁸

Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України»²⁹⁹ — тут працювала і працює низка провідних науковців у сфері сільського розвитку

ННЦ «Інститут аграрної економіки»³⁰⁰ — у складі діє Відділ соціально-економічного розвитку сільських територій³⁰¹

²⁹² <http://www.icp.org.ua>

²⁹³ <https://urdn.org/>

²⁹⁴ <https://hromady.org/>

²⁹⁵ <https://communities.org.ua/>

²⁹⁶ <http://ecoaction.org.ua>

²⁹⁷ www.dorada.org.ua

²⁹⁸ www.greentour.com.ua

²⁹⁹ www.ief.org.ua

³⁰⁰ www.iae.org.ua

³⁰¹ <http://www.iae.org.ua/activity/department/33.html>

³⁰² www.ecos.kiev.ua

³⁰³ <https://minagro.gov.ua/>

³⁰⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#n11>

³⁰⁵ <https://mtu.gov.ua/>

³⁰⁶ www.minregion.gov.ua

³⁰⁷ <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/rozvitok-silskih-teritoriy/>

Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»³⁰² створений та діє з метою проведення наукових досліджень, спрямованих на отримання та використання нових знань у галузі економіки природокористування та сталого розвитку, доведення наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання, забезпечення економічного обґрунтування формування і реалізації державної політики у сфері використання та охорони природних ресурсів і сталого розвитку України, провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти та підготовки висококваліфікованих наукових кадрів, задоволення соціальних, економічних і культурних потреб та інноваційного розвитку держави.

Аграрні університети хоча і й проводять деякі наукові дослідження з питань сільського розвитку, але така діяльність є фрагментарною.

Міністерство аграрної політики та продовольства України³⁰³ є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику у сферах сільського господарства та з питань розвитку сільських територій. Водночас, на відміну від практики міністерств країн ЄС, у діяльності Мінагрополітики сільський розвиток як напрям діяльності поки що не виокремлено.

Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури³⁰⁵ є нещодавно створеним. Колишнє Міністерство розвитку громад та територій України³⁰⁶, що стало частиною новоутвореного міністерства, переймалося питаннями сільського розвитку у контексті регіонального розвитку³⁰⁷, зокрема у контексті реалізації Державної стратегії регіонального розвитку.

Де-факто, в системі державної влади відсутній організаційно-координаційний центр з питань сільського розвитку. А ресурсів громадських утворень та наукових установ недостатньо для такої діяльності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа // Економіка України. – 2014. - № 4. – С. 55-72. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2014_4_6
- Бородіна О. М. Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою / О. М. Бородіна // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 48-61. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_11_6.
- Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. № 5 (570). – С. 74-85.
- В. М. Єрмоленко. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://vuzlib.com/content/view/2456/8/>.
- Васильєв В. Маркетинг у сільському туризмі: метод. посіб. / В. Васильєв, В. Триліс, К. Семененко. – Вип. 4.- О. : 2009. – 58 с.
- Васильєв В. Менеджмент сільського туризму: метод. посіб. / В.Васильєв, П. Горішевський, Ю. Зінько та ін. – Вип. 5.- О. : 2009. – 56 с.
- Васильєв В. Організація та планування діяльності сільського туризму: метод. посіб. /В. Васильєв, П. Горішевський, Ю. Зінько та ін. – Вип. 3.- О. : 2009. – 56 с.
- Васильєв В. Сільський зелений туризм: метод. рекомен. для господарів садиб / В. Васильєв, В. Триліс, Н. Кудла та ін. – К.: Дім. город, сад. 2009. – 80 с.

- Газуда С.М. Науковотеоретичні основи сутності сільсько-го розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1152/3/НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ%20ОСНОВИ%20СУТНОСТІ%20СІЛЬСЬКОГО%20РОЗВИТКУ.pdf>.

- Гоголь Т. В. Пріоритети Спільної аграрної політики ЄС та їх адаптація до умов регіонального розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12GTVRST.pdf>.

- Гриценко Н. П., Коринець Р. Я., Сеитосманов А. С. Сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы: становление и развитие (на примере АР Крым). Симферополь : ПРИК ПРООН, 2011. 136 с. – Режим доступу: http://www.cg.gov.ua/web_docs/2141/const/docs/posibnuk_po СОК.pdf.

- Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»: Науково-практичний коментар /Р.Я. Коринець, М.П. Гриценко, Ю.М. Берездецький, Ю.Я. Кухарук та ін. / За ред. Р.Я. Корінця. – Львів: НВФ «Українські технології», 2007. — 248 с.

- Заяць В. М. Підприємницька модель сільського розвитку / В. М. Заяць // Економіка АПК. - 2015. - № 11. - С. 67-78.

- Зінчук Т. О. Євроінтеграційна перспектива аграрного сектора економіки України: теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... д-ра екон. наук / Т. О. Зінчук. – Київ, 2009. – 40 с.

- Кальна-Дубінюк Т. П., Коринець Р.Я., Кудінова І.П., Рибак Л.Х., Хвалінська А. С.. Словник-довідник з дорадництва. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2008. – 208 с. – Режим доступу до ресурсу:

- Качмар О. В. Соціальні інновації як чинник формування людського капіталу на селі / О. В. Качмар // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. - 2013. - Вип. 181(1). - С. 94-100. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_econ_2013_181\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_econ_2013_181(1)_17)

- Колесников В.І. Світовий досвід розвитку сільських територій [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2956>
- Концептуальні засади інноваційного розвитку сільських територій у посткризовий період: на прикладі карпатського регіону України. Наукова доповідь [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://ird.gov.ua/irdp/p20120202.pdf>.
- Корінець Р. Я., Малік М. Й., Масін В. М. Науково-практичний коментар до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та суміжних правових актів / Р. Я. Корінець, М. Й. Малік, В. М. Масін та ін. / За ред. Р. Я. Корінця, М. Й. Маліка, В.М. Масіна, М. П. Гриценка. – Київ: ВАІТЕ 2013. – 212 с. – Режим доступу: <http://dobrobut-hromad.org/wp-content/uploads/2015/12/Pro-silskogospodarsku-kooperaciju-ta-sumizhnih-pravovih-aktiv.pdf>
- Корінець Р.Я. Сільськогосподарське дорадництво: запитання та відповіді / Інститут сільського розвитку. – Київ, 2003. – Режим доступу до ресурсу: http://icr.org.ua/files/33_2_broshura.pdf
- Корінець, Р. Я. та ін. Інформаційне забезпечення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: посібник для тих, хто хоче розвивати сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи / Р. Я. Корінець [ред.], М. Й. Малік, Я. Я. Рибак, І. Я. Паньків, В. І. Приймич, М. В. Петер, В. П. Горьовий, І. Ф. Томич. – К. : Едельвейс, 2015. – 144 с.– Режим доступу: http://www.coop-union.org.ua/wp-content/uploads/AFZU_v04.pdf.
- Кудла Н. Роль органів місцевого самоврядування у розвитку агротуристичного руху / Н. Кудла // Економіка АПК. –2006. – №2. – С. 30-35.
- Лужанська Т. Ю. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи: навч. посіб. / Т. Ю Лужанська. С. С. Махлинець. Л. І. Тебляшкіна ; за ред. проф. І. М. Волошина. – К.: Кондор.

2008. – 385 с. – Режим доступу: <https://tourism-book.com/pbooks/book-35/ua/>

- Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 97-103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2016_6_12

- Морозюк Н. В. Регіональні особливості соціально-економічного розвитку села // Н. В. Морозюк / Дисертація та авто-реферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – К., 2009.

- Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://menr.gov.ua/files/docs/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%20%D0%A6%D0%A1%D0%A0%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202017%20ukr.pdf

- Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://menr.gov.ua/news/31768.html>

- Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. - Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016. – 72 с. – Режим доступу http://ecos.kiev.ua/share/upload/Dopovid_nacionalna_paradygma_stalogo_rozvytku.pdf

- Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. № 10(539). – С. 4–13.

- Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: [монографія] / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.

• Політика сільського розвитку на базі громад: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук О. М. Бородіної, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук І.В. Прокопи, д-ра екон. наук О.Л. Попової ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогно-зув. НАН України». – К., 2015. – 70 с. – Режим доступу до ресурсу: <http://ief.org.ua/docs/sr/291.pdf>.

• Поліщук Я. П. Еволюція сільського розвитку в Україні: євроінтеграційний вимір / Я. П. Поліщук // Інноваційна економіка. – 2014. – № 3. – С. 119-126. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014_3_16.

• Продукти із географічним зазначенням в Україні – сьогодення та перспективи розвитку / [Р. Я. Корінець, В. М. Терес, Ю. О. Бакун та ін.] // Теорія і практика ринків, 2011. – С. 38–39.

• Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В.Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 47-50.

• Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: [монографія] / наук. ред. В. В. Борщевський; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2012. – 216 с. - Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/p20120201.pdf>

• Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіальних кластерів / [В. Васильєв, О. Гафурова, Ю. Зінько та ін.]. – Київ: ГО «Спілка сільського зеленого туризму», 2017. – 60 с.

• Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: У 2 т. – Т. 2. Соціальні ресурси сільських територій / Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С.О.Гудзинський, В. Д. Яворський. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – 466 с.

• Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Матеріали до Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9-10 листопада 2005 року. – К. : УААН ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. – 83 с.

- Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 320 с. - Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/mg/97.pdf>

- Сталий розвиток сільських територій: монографія / за ред. проф. Т. Зінчук, проф. Ю. Раманаускаса. – Клайпеда: вид-во Клайпедського університету; Київ: «Центр учбової літератури», 2019. – 421 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/31562/1/Sustainable%20development%20of%20rural%20areas%2019.01%20%281%29.pdf>

- Талавирия М. П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій : [монографія] / М. П. Талавирия. – К. : Вид-во НАУ, 2008. – 384 с.

- Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра наук, чл. кор. УААН І. В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 376 с.

- Томич І. Ф. Терниста дорога українського фермера. До 20-річчя фермерського руху (історія становлення та розвитку АФЗУ) / І. Ф. Томич. К.: ВД «Авіцена», 2010.

- Чайка Т. О. Екологічні наслідки традиційного сільського господарства / Т. О. Чайка // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2013. - № 3. – С. 95-99. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDAA_2013_3_20.

- Черевко Г.В. Зрівноважений розвиток сільських територій / Г.В.Черевко, Г. М.Черевко // Аграрна економіка. – Львів. Львівський нац. аграрний ун– т. – №1-2.Т.3. – С. 57–66.

- Шляхи підвищення рівня життя сільського населення в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.icp.org.ua/files/359_wljahipdviwennjarvnjzhattjaslskogonaselelnja.pdf.

- Щербата І. Диверсифікація як напрям соціально-економічного розвитку сільських територій / І. Щербата, О Прокопишин, Г. Іваницька // Вісник Львівського національного аграрного університету. Сер: Економіка АПК. – 2013. – № 20(1). – С. 414-420. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20\(1\)_72](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20(1)_72).

Роман Корінець

СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК

*Посібник для фахівців з аграрного
та сільського розвитку
територіальних громад*

Видавець і виготовлювач: ФОП Лопатіна О. О.

www.publishpro.com.ua

тел.: +38 044 501 36 70

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5317 від 03.04.2017

Підписано до друку 8. 02. 2023. Друк офсетний. Папір офсетний.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 9,33.